

Yuliia Halakhova

Uniwersytet Marii Curie-Skłodowskiej w Lublinie
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0004-1610-387X>
e-mail: yuliia.halakhova@onet.pl

Tradycja ideowa Stepana Bandery we współczesnej myśli politycznej Ukrainy

1. Wprowadzenie

Artykuł jest rezultatem badań myśli politycznej współczesnej Ukrainy, a konkretnie ukraińskich środowisk politycznych w obszarze polityki historycznej, szczególnie w odniesieniu do tradycji ideowej Stepana Bandery. Warto zaznaczyć, że wyrażenia „tradycja ideowa Stepana Bandery” i „tradycja banderowska” będą używane wymiennie, jako synonimy. Przy wyborze przedmiotu badania uwzględniono rozwiązania prawne, tzn. fakt, że na Ukrainie za realizację polityki historycznej odpowiada głowa państwa. Warto podkreślić, że Instytut Pamięci Narodowej Ukrainy (IPNU) odpowiada za wdrażanie aktów prawnych związanych z pamięcią narodową, w tym polityki historycznej, lecz jego działania wymagają zatwierdzenia przez Prezydenta i Gabinet Ministrów¹, co wzmacnia centralną rolę głowy państwa. W związku z tym państwowa polityka historyczna pozostaje pod wpływem prezydentów², którzy kontrolują jej kierunek oraz kształtują narracje historyczne w państwie ukraińskim. Dlatego też w strukturze artykułu uwzględniono zmiany polityczne na szczycie władzy politycznej oraz kształtowanie i realizację polityki historycznej przez prezydentów Ukrainy w ciągu ostatnich 30 lat. Z jednej strony, kluczowym celem było pokazanie inspiracji historycznych, które można było dostrzec w myśli politycznej ukraińskich elit. Z drugiej strony, badania koncentrowały się na oddziaływaniu elity politycznej na politykę historyczną. Warto podkreślić, że zrozumienie ukraińskiej polityki historycznej

¹ Постанова Кабінету Міністрів України, Положення про Український інститут національної пам'яті, z dnia 5 lipca 2006 roku, Dz.U. nr 927.

² Національний Інститут Стратегічних Досліджень, „Концептуальні засади державної політики пам'яті. Аналітична записка”, <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/konceptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analitichna> [dostęp: 17.03.2024].

byłoby niemożliwe bez uwzględnienia interesów państw sąsiednich, które miały wpływ na procesy polityczne wewnątrz Ukrainy.

Badacze ukraińscy nie wypracowali jednej, ustandaryzowanej definicji polityki historycznej. Najczęściej występują pojęcia „polityka pamięci”, „pamięć historyczna” oraz „pamięć narodu”. Choć źródłem wartości jest „pamięć”, to obiektem zainteresowania jest myśl z przeszłości predestynowana do ożywienia w teraźniejszości³. Spośród badaczy Georgiy Kasianov politykę pamięci nazywa wprost „polityką historyczną”, rozumianą jako celowe konstruowanie i utylitarne wykorzystywanie do celów politycznych „pamięci historycznej” i innych form zbiorowych wyobrażeń o przeszłości i reprezentacji, w tym profesjonalnej historiografii⁴. Polityka historyczna jest prowadzona w interesie politycznych, kulturowych, etnicznych i innych grup społecznych w walce o władzę⁵. Warto dodać, że historia może także być orężem oraz instrumentem oddawania sprawiedliwości. Na Ukrainie polityka historyczna środowisk politycznych lewicowych jest nasycona ideologią komunistyczną, natomiast prawicowych – albo wolna od wyraźnych inspiracji ideologicznych, albo skłania się do idei narodowych bądź nacjonalistycznych.

Badania nad polityką historyczną i ożywienie dyskusji na jej temat nie doprowadziły do wypracowania wspólnego poglądu wśród ukraińskich badaczy. Nie tylko wspomniany Georgiy Kasianov, ale i Oleksiy Tolochko problem widzą w „anachronicznej nacjonalizacji historii”⁶. Zdaniem G. Kasianova istota „anachronicznej nacjonalizacji historii” polega na przejściu od pisania historii w ramach paradygmatu klasowego do jej przepisania i reinterpretacji jako historii narodowej⁷. Warto zaznaczyć, że „oddzielenie” historii państwa ukraińskiego od historii Rosji często dominowało w przestrzeni publicznej. Głównym hasłem jednocześnie był powrót do „prawdziwej” historii, której źródłem w przypadku Ukrainy były dzieła zakazanych wcześniej historyków⁸. Proces „nacjonalizacji historii” oznaczał nie tylko poszukiwanie i krystalizację własnej tożsamości narodowej, ale także identyfikację tych, którzy mieli zostać wykluczeni z „własnej” wyobrażonej wspólnoty narodowej lub etnicznej⁹. W rezultacie prowadziło to do wykluczania grup i jednostek, które nie wpisywały się w koncepcję „ukraińskiej wspólnoty”. Jarosław Hrycak z kolei zwrócił uwagę na politykę historyczną, ale w kontekście „amnezji historycznej” narodu ukraińskiego, za którą odpowiadały władze Związku

³ R. Collingwood, *The Idea of History*, Oxford 1994, s. 294.

⁴ Historians, Г. Касьянов, *К десятилетію Українського Інститута Національної Пам'яті (2006–2016)*, <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatiletiyu-ukrainskogo-instituta-natsional-noj-pamyati-2006-2016> [dostęp: 17.03.2024].

⁵ *Ibidem*

⁶ Г. Касьянов, О. Толочко, *Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України*, „Український історичний журнал” 2012, nr 6, s. 4–24.

⁷ Г. Касьянов, *Націоналізація історії: нормативна історіографія, канон та їхні суперники*, [w:] *Українська історіографія на зламі XX і XXI століть*, red. Зашкільняк, Львів 2004, s. 56.

⁸ *Ibidem*, s. 58.

⁹ Г. Касьянов, *Націоналізація історії та образ Іншого*, <https://krytyka.com/ua/articles/natsionalizatsiya-istoriyi-ta-obraz-inshoho> [dostęp: 17.03.2024].

Sowieckiego. Charakterystyczne dla tej polityki było wymazywanie pamięci o wydarzeniach, które nie pasowały do ideologii komunistycznej. Polityka historyczna była „oczyszczana”, zwłaszcza w odniesieniu do ich relacji z Żydami i wobec Holokaustu oraz Hołodomoru (1932–1933). W przypadku Hołodomoru sowiecka narracja starała się zminimalizować odpowiedzialność państwa stalinowskiego. Władze ZSRR przedstawiały głód jako skutek lokalnych problemów gospodarczych lub błędy w polityce rolnej. Natomiast historia Żydów, w tym tragedia Holokaustu, była przez wiele lat marginalizowana¹⁰ z obawy przed politycznymi konsekwencjami.

Polityka ZSRR charakteryzowała się strachem przed „pomarańczowymi” rewolucjami. Warto zaznaczyć, że rewolucje narodowe mogłyby podważyć jedność Związku Sowieckiego oraz wzmocnić antykomunistyczne ruchy społeczne. W związku z tym z ukraińskiej pamięci historycznej usunięto wszystkie postacie historyczne, które symbolizowały autonomiczne lub niezależne podążanie, takie jak Iwan Mazepa¹¹, Symon Petlura¹², Mychajło Hruszewski¹³, Mykoła Chwyłowy¹⁴ oraz Stepan Bandera¹⁵. Natomiast Mykoła Riab-

¹⁰ O. Baranova, *Politics of Memory of the Holocaust in the Soviet Union*, s. 5, <https://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxxiv/politics-of-memory-of-the-holocaust-in-the-soviet-union> [dostęp: 17.03.2024].

¹¹ Iwan Mazepa – Hetman Wojska Zaporoskiego i Ukrainy Lewobrzeżnej przełomu XVII i XVIII wieku. Dla Rosji i rosyjskiego Kościoła prawosławnego przez długi czas był symbolem zdrajcy, co miało wpływ na rosyjską historiografię. Warto dodać, że powrót I. Mazepy do Polski nastąpił po wojnie Rosji ze Szwecją w 1708 roku. Natomiast dla współczesnej Ukrainy I. Mazepa jest bohaterem narodowym. Zob. więcej: T. Chynczewska-Hennel, *Stereotypy – literatura – polityka. Jan (Iwan) Mazepa w polskim przekazie*, „Annales. Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin – Polonia” 2018, Sectio F, vol. LXXIII, s. 105–117.

¹² Symon Petlura – Naczelný Ataman Armii Ukraińskiej Republiki Ludowej. Uważał, że współpraca Ukrainy i Polski w obliczu rosyjskiego zagrożenia jest korzystna dla obu państw. Zob. więcej: P. Haj-Nyżnyk, *Refleksja nad rolą Symona Petlury i znaczenia sojuszu wojskowo-politycznego Ukrainy z Polską (1920 r.) we współczesnej ukraińskiej pamięci historycznej*, [w:] *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego i Symona Petlury. Przeszłość, teraźniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*, red. W. Baluk, J. Makar, M. Doroszko, Lublin 2021, s. 61–79.

¹³ Mychajło Hruszewski – twórca idei państwa ukraińskiego. Początkowo propagował tę ideę poprzez badania naukowe, a następnie wcielił ją w życie jako przewodniczący Centralnej Rady Ukraińskiej Republiki Ludowej. Zob: Газета Верховної Ради України, *Або згинуть, або жити* (З «Автобіографії» Михайла Грушевського), „Голос України”, 22 XI 1991, nr 226, s. 3.

¹⁴ Mykoła Chwyłowy – jeden z najwybitniejszych twórców ukraińskiego „rozstrzelanego odrodzenia”. Wyraził w swoich pracach własną koncepcję renesansu Ukrainy, która zrodziła się w wyniku rewolucji w 1917 roku. Twierdził, że Ukraina może przewyciężyć swoją niewolniczość i prowincjonalność i „dogonić inne narody”, tylko poprzez bezwarunkowe oderwanie się „od Moskwy”. Zob: Internet Encyclopedia of Ukraine, *Khvylovy, Mykola*, <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5СК%5СН%5СКKhvylovyMykola.htm> [dostęp: 23.03.2024].

¹⁵ Я. Грицак, *Історія в особах: до формування історичної пам'яті в Україні 1991–2011*, [w:] *Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід*, red. Ю. Шаповал, Київ 2013, s. 231; Я. Грицак, *Страсті за націоналізмом: стара історія на новий лад*, Видавництво Критика, Київ 2011, s. 237 i 265.

czuk dodał do tego „amnestia” w odniesieniu do sowieckiej przeszłości¹⁶. „Amnestia” w odniesieniu do przeszłości ZSRR polega na tym, że z jednej strony nie podejmuje się krytyki sowieckiego reżimu, a z drugiej – brakuje refleksji nad jego negatywnymi aspektami, co utrudnia rozliczenie z przeszłością. Różne wizje kluczowych problemów w tej dziedzinie pokazują dualizm w postrzeganiu polityki historycznej Ukrainy.

Patriotyzm i nacjonalizm, dwie ważne i widoczne w przestrzeni publicznej Ukrainy emocje, mają duży wpływ na kształtowanie polityki w państwie. Patriotyzm służy przede wszystkim do obrony interesów i suwerenności państwa poprzez rozwój aktywności obywateli, a w tym samym rozszerzania sfery wolności. Wpływa również na kształtowanie tożsamości narodowej, co odgrywa ważną rolę w stabilizacji Ukrainy. Z kolei jeżeli chodzi o drugą emocję, nacjonalizm, to groźne jest jego przekształcenie w szowinizm albo rasizm, gdyż wtedy wolność społeczeństwa ukraińskiego zostaje ograniczona. Nacjonalizm zakłada przywiązanie własnego narodu do obszaru zamieszkiwania oraz dbanie o własny interes narodowy. Z kolei szowinizm stanowi przeciwieństwo patriotyzmu, czyli skrajną formę nacjonalizmu, która wyraża umiłowanie własnego narodu połączone z przekonaniem o jego wyższości oraz wrogości wobec innych. Rasizm zakłada istnienie różnic między grupami oraz klasyfikuje na „my i „oni”, dążąc do ochrony „czystości” własnej kultury, przy jednoczesnym ograniczeniu praw „obcych”. Natomiast nacjonalista chce być kimś więcej niż patriotą¹⁷. Ukraiński nacjonalizm może prowadzić do separatyzmu i konfliktów etnicznych, co bezpośrednio stanowi zagrożenie dla demokracji Ukrainy i państw sąsiednich. Obecność polskiej mniejszości w państwie ukraińskim, a także historyczne spory terytorialne mogą stanowić źródło napięć, szczególnie w obliczu rosnącego nacjonalizmu ukraińskiego.

Specyfika poszczególnych regionów Ukrainy ma wpływ na różnorodność pamięci narodowej. Warto wskazać, że zróżnicowana tożsamość narodowa w państwie zależała od dwóch odmiennych kręgów kulturowych: prozachodniego i rosyjskiego. Różnice te sprowadzają się do przeciwstawiania „nacjonalistycznej”, przeważnie ukraińskojęzycznej Ukrainy zachodniej – „internacjonalistycznej”, przeważnie rosyjskojęzycznej Ukrainie wschodniej¹⁸. Ponadto antagonistyczne modele pamięci mogą prowadzić do podziałów i konfliktów w środowisku politycznym w kategoriach swój–obcy. Takim przykładem są dwa odmienne i będące w konflikcie modele pamięci o roli Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN) oraz Ukraińskiej Powstańczej Armii (UPA). Jedna grupa, do której należą Wiktor Juszczenko, Petro Poroszenko, Wołodymyr Zeleński, widzi OUN i UPA oraz postać Stepana Bandery¹⁹ jako organizacje i bohaterów walczących o niepodległość i suwerenność państwa, będących wspólnie źródłem patriotyzmu i oporu wobec Fe-

¹⁶ М. Рябчук, *Потьомкінський ювілей, або ще раз про амністію, амнезію та «спадкоємність» посткомуністичної влади в Україні*, „Сучасність” 2004, nr 3, s. 74–81.

¹⁷ B. Click, *W obronie polityki*, Warszawa 2004, s. 102.

¹⁸ M. Riabczuk, *Dwie Ukrainy*, Wrocław 2004, s. 21.

¹⁹ Stepan Bandera, jeden z głównych przywódców i symboli radykalnych nacjonalistów ukraińskich – Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów (OUN), która pod koniec 1942 i na początku 1943 roku uformowała Ukraińską Powstańczą Armię (UPA).

deracji Rosyjskiej. Dla drugiej grupy, której przedstawicielami byli Leonid Krawczuk, Leonid Kuczma, Wiktor Janukowycz, OUN i UPA odpowiadały za zbrodnie przeciwko ludzkości i masowe mordy. Politycy ci wskazywali jednocześnie, że sposób postrzegania historii przez konkurentów politycznych wywoływał negatywne konsekwencje wśród innych narodów, w tym Polaków. Nie chodzi tu o porównywanie: kto bardziej zawinił, lecz o uznanie odpowiedzialności za własną, pełną dobra i zła historię²⁰.

Celem poznawczym artykułu były: 1) uwarunkowania wewnętrzne i zewnętrzne polityki historycznej współczesnych środowisk politycznych Ukrainy; 2) jej instrumenty; 3) intencje i elementy historii, szczególnie tradycji banderowskiej, które najczęściej były wykorzystywane przez prezydentów i ich zaplecze polityczne w kontekście prezydentury²¹, ahistoryzmu²², kontynuacji²³, zerwania²⁴.

Ukraińska niepodległość po 1991 roku zmierzała w kierunku wydarzeń z lutego 2014 roku. Elita polityczna Federacji Rosyjskiej nie zaakceptowała skutków rozpadu ZSRR w postaci utworzenia niepodległych państw na obszarze postradzieckim. Niewątpliwie dla Ukraińców kluczową kwestią była tradycja budowania państwowości, która w istocie została zastąpiona przez tradycje narodnictwa, socjalizmu i komunizmu. Kontrowersje wokół idei nacjonalistycznych Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów oraz Ukraińskiej Powstańczej Armii miały dwa znaczenia. W warunkach wojennych nacjonalistyczna postawa stanowi podstawę obrony Ukrainy, natomiast w stanie pokoju – jest niebezpieczna, gdyż stanowi przyczynę rywalizacji wśród ukraińskiej elity politycznej.

Tradycja odgrywa ważną rolę w formowaniu tożsamości politycznej ugrupowań. Z jednej strony, stanowi inspirację oraz uzasadnienie podejmowanych decyzji politycznych, głównie walkę o takie same cele i wartości, które były ważne w przeszłości. Z drugiej strony, tradycja może być źródłem sporów politycznych, zwłaszcza gdy te same zdarzenia są interpretowane odmiennie.

Przy przygotowywaniu artykułu wykorzystano metody i techniki badawcze. Wśród metod badawczych ważną okazała się analiza sytuacyjna oraz metoda porównawcza. W tym ujęciu systemem zmiennych niezależnych, które wywierały wpływ na myśl polityczną klasy ukraińskiej, są wspomnienia, pamięć historyczna oraz symbolika narodowa, które skłaniały decydentów ugrupowań politycznych do podejmowania konkretnych działań. Systemem zmiennych zależnych od działań innych przywódców jest idea narodowa i tożsamość narodowa. Metoda porównawcza polegała na analizie postaw elit politycznych, różniących się pod względem podejścia do tzw. tradycji banderowskiej.

Główną techniką badawczą jest analiza świadectw myśli politycznej (dokumenty partyjne, wystąpienie publiczne w Radzie Najwyższej Ukrainy) oraz śladów w postaci

²⁰ Cyt. za: A. Smolar, *Ukraińska polityka bezpieczeństwa*, [w:] *Polityka bezpieczeństwa. Polska. Ukraina*, red. T. Horbowski, P. Kosiewski, Warszawa 2015, s. 77.

²¹ Analiza historyczna polegająca na ocenie faktów i poglądów z przeszłości ze współczesnej perspektywy.

²² Celowe lub nieświadome pomijanie historycznego kontekstu faktów oraz zjawisk.

²³ Kontynuacja narodowego bytu w celu pokazania przeszłości jako ciągłości państwa.

²⁴ Odwrócenie się od historii w postaci „niemówienia na jakiś temat”.

decyzji podejmowanych przez ukraińską elitę polityczną. Przedmiotem analizy były nie tylko wypowiedzi oraz dokumenty ideowe wytworzone przez polityków, ale także różnorodne praktyki polityczne. Pomocna była wiedza historyczna, szczególnie w ustaleniu prawidłowości i związku przyczynowo-skutkowego procesów nacjonalistycznych zachodzących w teraźniejszości. W tym przypadku nieobserwowalne aspekty generują obserwowalne konsekwencje, które otwierają możliwości poprawy sytuacji politycznej w państwie ukraińskim.

2. Tradycja ideowa Stepana Bandery w polityce historycznej w okresie rządów Leonida Krawczuka (1991–1994) i Leonida Kuczmy (1994–2004)

Transformacja historycznej świadomości narodu ukraińskiego rozpoczęła się pod koniec istnienia ZSRR. Polityka „zastoju” pod rządami Leonida Breżniewa charakteryzowała się wykorzystaniem historii do wzmocnienia sowieckiej tożsamości i legitymizacji władzy w celu utrzymywania istniejącego porządku. Narzucano jednolitą narrację historyczną, która gloryfikowała radzieckie sukcesy dotyczące II wojny światowej. Takie działania miały na celu umocnienie wizerunku Związku Sowieckiego jako bohatera wyzwającego Europę i „obrońcy pokoju”²⁵. Warto zaznaczyć, że podejście to doprowadziło do „narodowej amnezji”, ponieważ ograniczono dostęp do wiedzy o postaciach ważnych dla ukraińskiej historii. Dopiero podczas „pierestrojki” Michaiła Gorbaczowa w swoistym klimacie politycznym zaczęła się kształtować ukraińska polityka pamięci. W ramach polityki „głasności” („otwartości”) umożliwiono społeczeństwu swobodne wyrażanie opinii, a także dostęp do informacji kontrolowanych przez władze sowieckie. Taka polityka pozwoliła narodowi ukraińskiemu na przywrócenie pamięci o swoich narodowych bohaterach i wydarzeniach, które wcześniej były marginalizowane.

Ostatecznie od czasu rozpadu Związku Radzieckiego i powstania niepodległej Ukrainy (24 sierpnia 1991 roku) polityka historyczna zaczęła rozwijać się na poziomie prezydentów. Inspiracje o charakterze zewnętrznym łączyły się z nie tylko z rozpadem ZSRR, ale również historyczną wielowiekową walką narodu o własne państwo²⁶.

Z jednej strony, ze względu na status L. Krawczuka (najpierw był kierownikiem Wydziału Ideologii i Propagandy Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy, a później prezydentem Ukrainy) można sądzić, że politykę historyczną rozumiał jako propagandę. Z drugiej strony, w okresie rządów L. Krawczuka, sowieckie dziedzictwo historyczne było postrzegane jako coś „obcego” oraz wrogiego narodowym interesom Ukrainy. Ten etap charakteryzuje się ambiwalencją modeli pamięci²⁷ – model radziecki nadal ist-

²⁵ The Collector, The Brezhnev Era: Stagnation in the USSR, <https://www.thecollector.com/brezhnev-era-stagnation-ussr/> [dostęp: 27.03.2024].

²⁶ Aspiracje narodu ukraińskiego do odrodzenia swojej państwowości zostały uwidocznione w Ukraińskiej Republice Ludowej podczas rewolucji 1917–1920 oraz walki zbrojnej Ukraińskiej Powstańczej Armii podczas II wojny światowej.

²⁷ Zdaniem G. Kasianova opiera się on na współistnieniu (ale nie w połączeniu w jedną narrację pamięci) różnych wersji pamięci zbiorowej/historycznej, czasami ideologicznie i politycznie niezgodnych, ale współistniejących obok siebie albo z powodu braku zainteresowania opinii publicznej,

niał, chociaż jego wpływ na świadomość społeczną powoli zanikał, ale narodził się nowy („nacjonalistyczny”) model, którego wpływ na świadomość społeczną znacznie wzrósł²⁸.

Warto zastanowić się nad istotnym pytaniem: Czy idea niepodległościowa²⁹ opierała się na koncepcji narodu czy państwa ukraińskiego, zarówno w 1991 roku, jak i współcześnie, w obliczu trwającej wojny na Ukrainie? W wypowiedzi dla mediów we wrześniu 1991 roku L. Krawczuk stwierdził: „Niepodległość jest dziełem ludzi”³⁰, czyli narodu ukraińskiego. Natomiast L. Kuczma, podczas przemówienia z okazji piątej rocznicy odzyskania przez Ukrainę niepodległości, powiedział: „Idea narodowa w Ukrainie nie zadziałała”³¹, co stanowiło odpowiedź na hasła Krawczuka ogłoszone we wrześniu 1991 roku.

Inspiracje o charakterze wewnętrznym były budowane zgodnie z tradycją własnego obozu politycznego. Leonid Krawczuk i Leonid Kuczma byli działaczami Komunistycznej Partii Ukrainy, oczywiste więc, że ich środowisko polityczne było spajane ideologią marksistowsko-leninowską. Jednocześnie po uzyskaniu przez Ukrainę niepodległości nastąpiła światopoglądowa zmiana w kierunku demokracji i gospodarki rynkowej. W okresie sprawowania przez Krawczuka funkcji prezydenta i pierwszą kadencję Kuczmy (1994–1999) polityka historyczna była marginalizowana. Myśl polityczna środowiska politycznego prezydentów uwzględniała więzi z tradycją rosyjskiego narodu, co miało swoje źródło w długotrwałym zjednoczeniu obu narodów w ZSRR. Wartości, do których odwoływała się ta myśl polityczna, obejmowały poszukiwanie stabilności politycznej oraz integracji gospodarczej, zwłaszcza z państwami Wspólnoty Niepodległych Państw. W związku z tym przestrzeń do rozwijania ukraińskiej polityki pamięci była ograniczona. Niezależnie od ośrodka prezydenckiego samorządy zachodnich regionów państwa ukraińskiego prowadziły własną politykę pamięci, która polegała na gloryfikacji OUN/UPA, a szczególnie kontrowersyjnej postaci Stepana Bandery. Krawczuk musiał odpowiadać na presję ze strony regionów zachodnioukraińskich, które broniły tej części historycznego kanonu o walce narodowo-wyzwoleńczej³². Pierwszy prezydent Ukrainy podzielił się z opinią publiczną swoją wizją postaci Stepana Bandery: „Przeżyłem trzy okupacje w moim życiu: polską, niemiecką, radziecką, teraz – rosyjską, czwartą już. Krym, Donbas – to już początek okupacji. Banderowcy działali przeciwko dwóm

albo z powodu ukierunkowanej polityki”. Г. Касьянов, *К десятилетию Украинского Института Национальной Памяти (2006–2016)*...

²⁸ V. Ivanenko, V. Krivoshein, *State Memory Policy in Modern Ukraine in the Conditions of Information War (2014–2021)*, „History” 2022, t. 2, nr 2, s. 18.

²⁹ Ukraińska idea narodowa zajmuje ważne miejsce w procesie budowania państwa. Do empirycznych cech można zaliczyć: język, historię, obyczaje oraz zwyczaje jako zbiór wartości narodowej. Podstawą ukraińskiej idei narodowej jest siła woli, oparta na dziedzictwie kulturowym jako zdolności do kształtowania skonsolidowanego państwa ukraińskiego.

³⁰ Z. Karpus, M. Klimecki, *Czas samotności. Ukraina w latach 1914–2022*, Warszawa 2022, s. 214.

³¹ K. Kowacki, *Filozoficzne i polityczne koncepcje ukraińskiej niepodległości*, Lublin 2022, s. 206 [rozprawa doktorska].

³² Zbruc, В. Расевич, *Війна і пам'ять – вектори історичної політики в Україні*, <https://zbruc.eu/node/48407> [dostęp: 27.03.2024].

okupacjom – niemieckiej i radzieckiej. W tym czasie popełniono wiele błędów. Ale przy wszystkich negatywach walczyli o Ukrainę³³.

Warto zaznaczyć, że proces uzyskania niepodległości przez Ukrainę był oparty na innych wartościach niż nacjonalistyczne. Początkowo proces konsolidacji Ukrainy nie był związany z podkreśleniem etnicznej tożsamości, a raczej z szeroko pojętą odbudową tożsamości narodowej poprzez odwoływanie się do dawnych dziejów narodu ukraińskiego. Kluczowe było przywrócenie pamięci o historycznych sukcesach Ukrainy, które mogłyby zjednoczyć społeczeństwo ukraińskie wokół idei suwerenności.

Polityka historyczna za czasów rządów Krawczuka i Kuczmy miała na celu kształtowanie tożsamości narodowej Ukrainy oraz podkreślenie odrębności historycznej państwa poprzez odwoływanie się do Kozactwa oraz Rusi Kijowskiej. Doceniając znaczenia przeszłości, istotne inspiracje wyprowadzano z dziejów państwa ukraińskiego poprzez podkreślenie heroicznych tradycji walk o niepodległość Ukrainy. Kozacy, postrzegani jako symbole narodowe, byli wykorzystani do wzmacniania ducha narodowego i walki o wolność. Natomiast odniesienia do dziejów Rusi Kijowskiej mają na celu podkreślenie rdzennego terytorium Ukrainy, a szczególnie miasta stołecznego – Kijowa – jako centralnego ośrodka dziedzictwa ukraińskiego³⁴.

Stosunek L. Kuczmy do polityki historycznej był pochodną prowadzonej przez niego polityki wielowektorowej, która oznaczała balansowanie pomiędzy Wschodem i Zachodem bez konieczności faktycznego opowiadania się za którąś z geopolitycznych opcji³⁵. Z jednej strony, mity sowieckie³⁶ pozostały źródłem świadomości narodu ukraińskiego, a z drugiej – nastąpiło oficjalne uznanie Myhajła Hruszewskiego za „ojca narodu ukraińskiego”. W swoich przemówieniach o bohaterach Kuczma wspominał głównie o najbardziej znanych postaciach historycznych, które kiedyś były częścią ukraińskiej narracji w czasach sowieckich i w związku z tym były równie pozytywnie postrzegane na Zachodzie i Wschodzie³⁷. Wśród tych postaci można znaleźć kozaków, np. Bohdan Chmielnicki, który stał się symbolem ukraińskiego ruchu narodowego, który był przedstawiany jako lider sojuszu państwa ukraińskiego z Rosją carską. Próbował rów-

³³ Український Інтерес, „Кравчук: Бандерівці бились за Україну”, https://uain.press/news/kravchuk-banderivtsi-bylys-za-ukrayinu-16986?fbclid=IwAR0xdiZR9j9bqV0Nm01aqdf7GkpP4vR5l6WgKyqedljNcI_-bxIn3i4ebcQ [dostęp: 20.04.2024].

³⁴ Газета Верховної Ради України, *Київська держава*, „Голос України”, <http://www.golos.com.ua/article/314096> [dostęp: 23.02.2019].

³⁵ J. Tymkiw, *Koncepcje polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Ukrainy*, [w:] *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, red. M. Pietraś, T. Kapuśniak, Lublin 2007, s. 111.

³⁶ Kluczowym mitem był „mit wielkiego zwycięstwa” nad faszyzmem podczas II wojny światowej. Zwycięstwo, zwane często Wielką Wojną Ojczyźnianą, nie tylko podkreślało wielkość państwa sowieckiego, ale także wprowadzało narrację o heroizmie i jedności wszystkich narodów ZSRR. Idea „przyjaźni narodów” miała za cel tworzenie wspólnej tożsamości komunistycznej. W praktyce mimo deklaracji „współpracy” Moskwa skutecznie kontrolowała republiki w ramach Związku Sowieckiego w celu utrzymania własnej strefy wpływów.

³⁷ В. Середя, *Исторический дискурс в официальных речах президентов Украины и России*, „Социология: теория, методы, маркетинг” 2006, nr 3, s. 121–191.

niez opierać tożsamość narodową na eksponowaniu działalności kozackiego hetmanatu (1649–1764) oraz epizodu Ukraińskiej Republiki Ludowej³⁸. Wyjątkiem był Mychajło Hruszewski, współtwórca ukraińskiej idei państwowej³⁹. W dorobku Hruszewskiego widziano źródło zarówno idei narodowej, jak i państwowej, „bohaterów w historii”. Ukraiński ludowiec naród traktował jako ukraińskich chłopów. L. Kuczma uznał, że podstawą przyszłości państwa jest odwoływanie się do historycznych ideałów narodu ukraińskiego, w tym „wolności”, „równości” i „narodowej sprawiedliwości”. Oznaczało to, że doktryna państwowa L. Kuczmy powstała na poprzedniej tradycji, która była oparta na historycznych symbolach ukraińskiej państwowości, w tym kozactwa. Ustawa nr 12 „O Odznakę Bohdana Chmielnickiego” z 2004 roku została ustanowiona w celu nagradzania obywateli Ukrainy za szczególne zasługi w obronnie suwerenności państwowej i integralności terytorialnej⁴⁰. Warto zaznaczyć, że idea kozackiego hetmanatu opierała się na ścisłym sojuszu z innym państwem lub pod jego protektoratem⁴¹. Widoczne są analogie w prowadzeniu polityki balansowania przez rząd Kuczmy, która stanowiła przemyślaną koncepcję polityczną.

W 1997 roku powołano Komisję Rządową przy Instytucie Historii Ukrainy w ramach Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, stanowiącą grupę roboczą ds. badania i oceny działalności OUN–UPA⁴². Do grupy, na zasadzie parytetu, weszli deputowani, którzy reprezentowali różne poglądy polityczne na problem „banderowski”, więc dochodzenie do konsensu było utrudnione. W 2004 roku ukazały się główne tezy przygotowane na podstawie monografii zbiorowej „Problem OUN–UPA”⁴³. Główną kwestią była rola OUN–UPA, które były ściśle powiązane (działalność miała za zadanie walkę o nie-

³⁸ B. Piętka, *Polska – Ukraina. Polityki historyczne*, Warszawa 2023, s. 22–23; URL była niepodległym państwem ukraińskim, które istniało w latach 1917–1921. Powstała w wyniku rozpadu Imperium Rosyjskiego po rewolucji lutowej 1917 roku i proklamowaniu autonomii Ukrainy przez Ukraińską Centralną Radę.

³⁹ Hruszewski po raz pierwszy naukowo uzasadnił prawo Ukraińców do niezależnego państwa i pokazał etniczną różnicę między narodem ukraińskim a rosyjskim w „Historii Ukrainy-Rusi”. W 1907 roku w Kijowie kierował Ukraińskim Towarzystwem Naukowym (UNT), które według jego planu miało stać się fundamentem przyszłej Akademii Nauk Ukrainy. W 29 kwietnia 1918 roku Rada Centralna wybrała Mychajła Hruszewskiego na prezydenta Ukraińskiej Republiki Ludowej, inicjując instytucję prezydencji w państwie. Zob: Київський національний університет імені Тараса Григоровича Шевченка, <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/grushevskiy/> [dostęp: 26.06.2024]. Wizerunek Mychajła Hruszewskiego znajduje się na banknocie o wartości pięćdziesiąt hrywien.

⁴⁰ Указ Президента України Про орден Богдана Хмельницького з дня 30 січня 2004 року, Dz. Ust., RN Ukrainy, nr 112. Również, warto wspomnieć, że na banknocie o wartości pięciu hrywien znajduje się wizerunek Bogdana Chmielnickiego.

⁴¹ Bogdan Chmielnicki „uratował” Ukrainę przed zniewoleniem przez polską szlachtę i zjednoczył ją z „braterską” Rosją.

⁴² Постанова від 12 вересня 1997 року N1004-97-п, Про Урядову комісію з вивчення діяльності ОУН–УПА, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1004-97-п/ed19970912#Text> [dostęp: 23.04.2024].

⁴³ Звіт робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН і УПА, Київ 2004. Za rządów obozu pomarańczowego monografia ukazała się nakładem wydawnictwa „Naukowa Dumka” („Naukowa Myśl”) w 2005 roku.

zależność Ukrainy w XX wieku), ale różniącymi się strukturami i funkcjami. OUN funkcjonowała na płaszczyźnie politycznej i prowadziła działalność na emigracji oraz na terenie zachodniej Ukrainy, podczas gdy UPA była oddziałem zbrojnym, angażującym się w walki, a więc w związku z tym nie należało ich utożsamiać⁴⁴. Kolejną kwestią była działalność OUN w latach 1918–1938 oraz jej stosunki z Niemcami, co miało wpływ na późniejszą współpracę między państwami w okresie II wojny światowej. Należy uwzględnić, że w walce z sowietyzacją ukraińscy nacjonaliści próbowali polegać na hitlerowskich Niemczech. Warto zaznaczyć, że zagadnienia związane z konfrontacją Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej i OUN z państwem polskim w latach 1918–1938 z reguły pozostają poza zakresem rozpatrywanego problemu, gdyż konfrontacja ta miała miejsce poza granicami ZSRR⁴⁵. W związku z tym celem była demitologizacja działalności OUN–UPA oraz ustalenie prawdy historycznej. Co prawda grupa robocza ustaliła, że kierownictwo UPA uważało za wrogów przede wszystkim Polaków, a dopiero później „sowietów”, ale ze względu na kontrowersyjny charakter „problemu OUN–UPA” Rada Najwyższa Ukrainy nie zajęła stanowiska. Jesienią 2002 roku, kiedy na zachodniej Ukrainie aktywnie obchodzono 60. rocznicę powstania UPA, rząd na czele z prezydentem wycofał się z udziału w obchodach⁴⁶. Prezydent podkreślał także, że nigdy nie zgodzi się z tym, że „Bandera i Szuchewicz są bohaterami Ukrainy”⁴⁷. Nowym bodźcem dla poprawy stosunków polsko-ukraińskich było Oświadczenie Sejmu RP z dnia 10 lipca 2003 roku, wydane w związku z 60. rocznicą tragedii wołyńskiej⁴⁸. Kluczowym postanowieniem tego oświadczenia było „wezwanie do pojednania naszych narodów w imię przyszłości, w imię wspólnoty celów”⁴⁹. Warto podkreślić, że był to jedyny akt prawny, który stanowił istotny krok w kierunku jedności obu narodów. Symbolem pojednania narodu polskiego i ukraińskiego uwiecznił monument (wieś Pawliwka, dawne miasto Poryck) „krwawej niedzieli” na Wołyniu, który został odsłonięty 11 lipca 2003 roku z prezydentem Aleksandrem Kwaśniewskim i Leonidem Kuczma⁵⁰.

Kuczma podjął próbę zdefiniowania tożsamości państwa ukraińskiego w pracy o tytule „Ukraina – nie Rosja”. Głównym celem było rozważenie problemu kształtowania tożsamości społeczeństwa ukraińskiego. Podkreślał: „Ukraina wzięła kurs na kształtowanie na swoim narodowym terytorium ukraińskiego narodu jak wieloetnicznej i wielojęzycz-

⁴⁴ *Ibidem*.

⁴⁵ *Ibidem*; ale w 1939 roku Józef Stalin i Adolf Hitler podzielili między sobą II Rzeczpospolitą, a władza sowiecka dotarła na tereny zachodniej części Ukrainy.

⁴⁶ О. Гриценко, *Президенти і пам'ять. Політика пам'яті президентів України (1994–2014): підґрунтя, послання, реалізація, результати*, Київ 2017, s. 124.

⁴⁷ Golos EU, Сергей Арбузов: Леонид Кучма – против Бандеры и Шухевича, <https://golos.eu/sergej-arbuzov-leonid-kuchma-protiv-bandery-i-shuxevicha/> [dostęp: 20.04.2024].

⁴⁸ Oświadczenie Sejmu RP z dnia 10 lipca 2003 roku w związku z 60. rocznicą tragedii wołyńskiej (M.P. nr 37, poz. 516).

⁴⁹ *Ibidem*.

⁵⁰ Monitor Wołyński, *W Pawliwce i Łucku uszczono pamięć ofiar Zbrodni Wołyńskiej*, <https://monitorwoylanski.com/pl/news/3465-26134> [dostęp: 21.08.2024].

nej nacji obywatelskiej”⁵¹. Kuczma uważał, że nie należy obwiniać Rosji i historii za to, że potoczyła się w taki, a nie inny sposób. W odniesieniu do II RP stwierdził, że wówczas Ukraińcy mocno czuli się jako odrębny „naród ruski”. Jego zdaniem sprawowanie funkcji przywódczych wymagało wiedzy o mieszkańcach Ukrainy, w tym znajomości mentalności i psychologii zachodnich Ukraińców „banderowców” i szukanie tego, co łączy. Stąd w pracy nie mówił o „ukraińskich nacjonalistach”, tylko o „lwowskich banderowcach”, bo jak podkreślił, „banderowcy”, podobnie jak „petlurowcy”, to Ukraińcy, którzy nie chcieli cudzej władzy⁵². Jednocześnie zadał kilka retorycznych pytań: „Czy powinniśmy obwiniać dzisiejszych Polaków za wojewodę Józefa Stempkowskiego, który w swojej rezydencji w Kodniu (województwo lubelskie) zabił tysiące Ukraińców? Czy z kolei Polacy, którzy mają swoje mroczne wspomnienia o Stepanie Banderze, mają prawo **grzeszyć przeciwko współczesnym Ukraińcom?**” [podkreślenie w tekście – Y.H.]⁵³. Przypomniał, że w kijowskich czasopismach (w przeciwieństwie do lwowskich) o Polsce rzadko wspomniano jako o historycznym wrogu, przeważało raczej życzliwe zainteresowanie jako jednym z sąsiadów i podkreślanie przyjaznej postawy Polski wobec Ukrainy⁵⁴.

3. Tradycja ideowa Stepana Bandery w polityce historycznej obozu „pomarańczowego” (2005–2010)

Reset w polityce historycznej Ukrainy nastąpił w wyniku dojścia do władzy obozu, który chciał integracji państwa z Europą Zachodnią. Polityka pamięci realizowana w latach prezydentury Wiktora Juszczenko (2005–2010) była ściśle związana z jego poglądami na przeszłość. Przede wszystkim zaszła zmiana priorytetów i zasad, a nawet dyskursu w porównaniu z polityką historyczną za prezydentury Leonida Kuczmy⁵⁵.

Inspiracją o charakterze wewnętrznym była walka elit politycznych (rewolucja pomarańczowa w 2004 roku), która objęła także sferę postrzegania przeszłości państwa ukraińskiego. Zgodnie z oficjalnymi wynikami drugiej tury wyborów prezydenckich Centralna Komisja Wyborcza ogłosiła zwycięstwo Wiktora Janukowycza⁵⁶. Tymczasem sondaże *exit poll* wskazywały na wygraną Wiktora Juszczenki, co wywołało oskarżenia o manipulację i fałszerstwa na rzecz prorosyjskiego kandydata⁵⁷. Poczucie niesprawiedliwości wzbudziło masowe protesty, znane jako „pomarańczowa rewolucja”, które doprowadziły do ponownego głosowania i zwycięstwa Wiktora Juszczenki. Należy wskazać, że masowe protesty w Ukrainie nie były traktowane jako strajk rewolucyjny,

⁵¹ Л. Кучма, *Україна – не Росія*, Москва 2004, s. 26.

⁵² *Ibidem*, s. 495.

⁵³ *Ibidem*, s. 143.

⁵⁴ *Ibidem*.

⁵⁵ В. Гриневич, *Війна за війну*, „Критика” 2012, nr 6, s. 20–23.

⁵⁶ Заключний звіт Місії ОБСЄ/БДПІЛ зі спостереження за виборами, Вибори Президента України 31 жовтня, 21 листопада та 26 грудня 2004 року, s. 46.

⁵⁷ Радіо Свобода, Результати Національного екзит-полу’ 2004: станом на 23.30 (оброблено 100% анкет) Віктор Ющенко — 54 %, Віктор Янукович — 43 %. Проти обох — 3%, <https://www.radiosvoboda.org/a/923422.html> [dostęp: 23.04.2024].

ponieważ nie było przemocy, terroru, krwi. Warto zaznaczyć, że Polska odegrała istotną rolę w pomarańczowej rewolucji w 2004 roku. Dzięki zaangażowaniu prezydenta Polski Aleksandra Kwaśniewskiego wydarzenia rewolucyjne na Majdanie zakończyły się pokojowo. Katarzyna Chornik słusznie zwróciła w tym zakresie uwagę na zaangażowanie Warszawy w wydarzenia na Ukrainie, traktując realizację przez Polskę strategii „romantycznego pragmatyzmu”⁵⁸.

„Pomarańczowa rewolucja” wzbudziła refleksję nad przeszłością, w szczególności nad odmiennością doświadczeń historycznych Ukrainy od państwa rosyjskiego. Po raz pierwszy w historii Ukrainy „politykę pamięci” (najczęściej występujące określenie w tym okresie) traktowano pierwszoplanowo w życiu politycznym państwa. W okresie sprawowania władzy przez W. Juszczenko została podjęta próba definiowania kluczowych problemów polityki pamięci, czego odzwierciedleniem była implementacja decyzji, w tym praktyk politycznych. Uwarunkowania zewnętrzne, przede wszystkim rozszerzenie Unii Europejskiej (2004) i promowanie wartości na kontynencie europejskim, przełożyły się na symbolikę polityczną obozu pomarańczowego jako dążenie do wolności, jedności i sprawiedliwości.

Inspiracje historyczne były kluczową cechą myśli politycznej obozu pomarańczowego. Za rządów W. Juszczenki idea państwa ukraińskiego polegała na kształtowaniu tożsamości narodowej opartej na języku, kulturze oraz przeszłości narodu ukraińskiego. Georgii Kassianov, badacz polityki historycznej, podkreśla, że „wraz z dojściem do władzy Wiktora Juszczenki motywy ideologiczne wysunęły się na pierwszy plan. Juszczenko wykorzystał politykę historyczną jako ideologiczną podstawę do budowy narodu”⁵⁹. Owa koncepcja stała się częścią polityki ukierunkowanej na zachód. W czasie rządów W. Juszczenko (2005–2010) kozactwo było postrzegane jako symbol ukraińskiego ducha narodowego. Warto przy tym podkreślić, że zamiast Chmielnickiego zaczęto eksponować Iwana Mazepę (1693–1709)⁶⁰, Hetmana Wojska Zaporoskiego i Ukrainy Lewobrzeżnej w latach 1687–1709, który zawarł antyrosyjski sojusz z królem Polski Stanisławem Leszczyńskim⁶¹, oraz przywódcę Ukraińskiej Republiki Ludowej Symona Petlurę, współpracującego z Polską przeciwko Rosji. Warto przypomnieć, że I. Mazepa postrzegał przyszłe państwo ukraińskie jako niezależne i suwerenne. Rdzeniem jego

⁵⁸ K. Czornik, *Miejsce Ukrainy w polskiej polityce zagranicznej po „pomarańczowej rewolucji”*, [w:] *Próba bilansu. Stosunki Polski z sąsiadami w pierwszej dekadzie XXI wieku*, red. M. Stolarczyk, Katowice 2011, s. 126.

⁵⁹ V. Ivanenko, V. Kryvoshein, *op.cit.*, s. 19.

⁶⁰ Rzeczywiście jest między nimi wiele podobieństw. Jednak różnica polega w tym, że Chmielnicki wciągnął naród ukraiński w sojusz z Moskalami, natomiast Mazepa próbował ich od tego uwolnić. Dla FR Chmielnicki jest bohaterem, który „zjednoczył dwa braterskie narody”, podczas gdy Mazepa jest zdrajcą. Warto zaznaczyć, że Mazepa musiał zgodzić się na znaczne ograniczenie niezależnej działalności międzynarodowej państwa kozackiego, formalnie uzależniając jego politykę zagraniczną od Moskwy. Warto wspomnieć, że na banknocie o wartości dziesięciu hrywien znajduje się wizerunek Ivana Mazepy.

⁶¹ B. Piętka, *op.cit.*, s. 29.

koncepcji politycznej było postrzegania przyszłej Ukrainy jako arystokratycznej republiki, dla której próbował pozyskać, ale i zreformować kozacką elitę, i widzieć w niej szlachtę podobną do polskiej. Natomiast Symon Petlura opowiadał się za Ukrainą Republika Ludową z autonomią dla mniejszości narodowych. Warto zaznaczyć, że Wiktora Juszczenkę, podobnie jak wcześniej Mazepę i Petlurę, łączyła opozycja wobec wewnętrznej dominacji (Rosji). Prezydent starał się zmniejszyć zależność Ukrainy wobec Rosji, dążąc do integracji w strukturach Unii Europejskiej i Sojuszu Północnoatlantyckiego w celu zapewnienia wsparcia międzynarodowego. Niemniej w polityce prowadzonej przez obóz Wiktora Juszczenko charakterystyczną cechą były próby przedstawienia Ukraińców jako narodu-ofiary, który nieustannie doświadczał ucisku i represji wobec oprawców w postaci sił zewnętrznych⁶².

W kampanii wyborczej Wiktora Juszczenko nie było żadnych odniesień do „rehabilitacji” Bandery. Natomiast walka wewnątrz elity politycznej była toczona wokół „problemu OUN i UPA”. Obóz pomarańczowy był traktowany przez konkurentów politycznych (obóz biało-błękitny⁶³) jako „neobanderowski” i „nacionalistyczny”. To dlatego, że z jednej strony, po pomarańczowej rewolucji w 2004 roku OUN i UPA zaczęto heroizować, co w praktyce oznaczało rehabilitację ukraińskiego nacjonalizmu. Z drugiej strony, przede wszystkim Juszczenko, dążąc do przewrótka tzw. sprawiedliwości historycznej, chciał, aby uznać UPA za stronę walczącą w wojnie. W kontrze do prezydenta była wówczas Rada Najwyższa Ukrainy, która opierając się na wnioskach grupy roboczej historyków, zanegowała tę tezę. UPA nie prowadziła wojny w rozumieniu Konwencji Haskiej, wskazała na cywilne „ofiary OUN”⁶⁴.

Warto także wspomnieć o Dekrecie Prezydenta Ukrainy „O kompleksowym badaniu i obiektywnym przedstawieniu działalności ukraińskiego ruchu wyzwolenczego oraz wspieraniu procesu pojednania narodowego” z 14 października 2006 roku. Narodowa Akademia Nauk Ukrainy wraz z opinią grupy roboczej przy Komisji Rządowej ds. Badań nad działalnością OUN i UPA musiała opracować projekty ustaw, w tym o ukraińskim ruchu wyzwolenczym lat 20.–50. XX wieku, statusie i ochronie społecznej jego uczestników, w szczególności uznaniu organizacji, które walczyły o państwo ukraińskie jako ukraiński ruch wyzwolenczy⁶⁵. Dekret został wydany w Dniu Ukraińskiego Kozactwa, a nie oficjalnie w dniu powstania UPA. Trzeba podkreślić, że Bandera nie został wymieniony w tytule dekretu ani też w jego preambule. Warto zaznaczyć, że w dekrecie

⁶² В. Бабка, *Політика пам'яті в Україні (2005 – початок 2010 рр.): ключові тенденції*, „Наукові записки” nr 4(78), s. 101.

⁶³ Biało-niebieskie kolory, używane w symbolice Federacji Rosyjskiej, na poziomie podświadomości mogą sugerować przywiązanie do Rosji oraz jej politycznych wpływów.

⁶⁴ *Висновок на проект Закону України «Про визнання ОУН-УПА воюючою стороною у Другій світовій війні»*, nr 1404, внесений народними депутатами України І. Стойком, Р. Ткачем, Я. Кендзьором.

⁶⁵ Указ Президента України „Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення” (Dz.U. nr 879/2006, § 2 poz. 1).

cie uwzględniono obiektywne nauczanie o roli Ukraińców w II wojnie światowej oraz działalności ukraińskiego ruchu wyzwolenczego (OUN, UPA) w szkołach wyższych i na uczelniach⁶⁶. Ministerstwo Kultury miało zaktualizować wystawy muzealne, które odzwierciedlały wydarzenia związane z ukraińskim ruchem wyzwolenczym XX wieku⁶⁷. Ponadto media miały promować te kwestie, przyczyniając do wspierania integracji społecznej w celu uznania zasług uczestników ruchu.

W 2008 roku Juszczenko przedstawił Radzie Najwyższej Ukrainy projekt ustawy „O statusie prawnym uczestników walki o niepodległość Ukrainy w latach 20. i 90. XX wieku”, który miał na celu określenie oficjalnego stosunku państwa do uczestników walki o niepodległość Ukrainy w XX wieku. W dokumencie zapewniono im prawo do odpowiedniego statusu prawnego, uznania państwowego oraz ochrony socjalnej⁶⁸. Dekret także nakazywał wydanie specjalnych dokumentów potwierdzających ich status oraz gwarantował możliwość tworzenia organizacji, które miałyby reprezentować ich interesy. Istotne było również to, że państwo zobowiązało się do propagowania ich roli w historii Ukrainy oraz do dostosowania istniejących przepisów prawnych w celu lepszego zabezpieczenia ich praw. Projekt nie wszedł w życie⁶⁹.

Dwa lata później, 20 stycznia 2010 roku, Juszczenko przyznał tytuł Bohatera Ukrainy Stepanowi Banderze⁷⁰. Decyzja polityczna prezydenta miała swoje konsekwencje, gdyż była końcem „jedności ducha ukraińsko-polskiego”. W polskim dyskursie mówimy jednak o zbrodni wojennej, a nawet o ludobójstwie, zrodzonym z inicjatywy rewolucyjnej OUN i dokonanym przez UPA⁷¹, na czele którego stanął Bandera. W efekcie ta decyzja stała się źródłem politycznego i społecznego dystansu między oboma narodami, pozostawiając ślad we wzajemnych polsko-ukraińskich relacjach. Reakcją na decyzję prezydenta było uznanie dekretu jako niezgodnego z prawem i uchylenia go przez Doniecki Okręgowy Sąd Administracyjny, Doniecki Apelacyjny Sąd Administracyjny i Wyższy Sąd Administracyjny. Argumenty sądów dotyczące kontrowersyjnego dekretu sprowadzały się do tego, że Bandera zmarł przed 1991 rokiem⁷², czyli przed uzyskaniem niepodległości Ukrainy. Na poziomie międzynarodowym skutkiem decyzji Juszczenki

⁶⁶ *Ibidem*, § 2 poz. 2.

⁶⁷ *Ibidem*, § 3.

⁶⁸ Закон України Про правовий статус учасників боротьби за незалежність України 20 – 90-х років XX століття з dnia 10 stycznia 2008 roku (Dz.U. nr 1319).

⁶⁹ В.Л. Федоренко, *Проблеми законодавчого забезпечення реабілітації вояків Української повстанської армії, які постраждали від політичних репресій радянської влади, „Стратегічні пріоритети”* 2008, nr 3, s. 13.

⁷⁰ Указ Президента України Про присвоєння С. Бандері звання Героя України з dnia 20 stycznia 2010 roku (Dz.U. nr 46/2010).

⁷¹ H. Bazhenova, Y. Latysh, *Wyzwania pamięci historycznej na drodze do porozumienia Polski i Ukrainy*, [w:] *Partnerstwo strategiczne Polski i Ukrainy w warunkach zmieniającego systemu międzynarodowego. Punkt widzenia Polski i Ukrainy*, red. M. Pietraś, W. Baluk, H. Perepełycia, Lublin 2024, s. 192.

⁷² Главком, Чи є Героями України Бандера і Шухевич? Офіс Зеленського дав відповідь, <https://glavcom.ua/country/society/chi-je-herojami-ukrajini-bandera-i-shukhevich-ofis-zelenskoho-dav-vidpovid-901388.html> [dostęp: 23.04.2024].

było zatwierdzenie 25 lutego 2010 roku przez Parlament Europejski Rezolucji w sprawie Ukrainy. Parlament Europejski wyraził głębokie ubolewanie, że prezydent Ukrainy Wiktor Juszczenko nadał liderowi Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów Stepanowi Banderze tytuł Bohatera Ukrainy⁷³.

O stosunku do Bandery oraz innych postaci OUN dyskutowano w czasie konferencji historycznej na Czerkaskim Uniwersytecie Narodowym 12 października 2015 roku. Uczestniczył w niej były prezydent Wiktor Juszczenko, który starał się uzasadnić swoją decyzję: „Wiedziałem, że dwie trzecie nacji (ma na myśli „narod”) mnie nie zrozumie, ale nie miałem czasu. [...] Rozumiem, że to „cienki lód”, rozumiem, że to będzie specyficznie odebrane przez naszych sąsiadów. Ale prowadzili oni [Bandera i Szuchewycz – Y.H.] działalność, która była podstawą odrodzenia suwerennej Ukrainy, i to jest główny punkt, który podkreślamy w działalności tych ludzi. Mieli oni swoje strony, o których szczerze mówiąc, nie chcę wspominać i rozmawiać, nie byli święci. Moim celem nie było eksponowanie tych stron, ale każdy człowiek, który walczy o niepodległość Ukrainy, jest Bohaterem Ukrainy”⁷⁴. Wypowiedź z 2015 roku wyraźnie wskazuje, że postawa Juszczenko wobec tzw. tradycji banderowskiej była oparta na selektywnym podejściu do historii, w tym uwarunkowań walki o niepodległość państwa ukraińskiego. Rodziło to konsekwencje wewnątrz państwa i poza jego granicami – musiała wywołać podziały w narodzie ukraińskim oraz sprzeciw części społeczności międzynarodowej.

Należy się zgodzić z Markiem Koprowskim, że każdy naród ma prawo do niepodległego bytu i walki za Ojczyznę. Natomiast żaden nie może tego czynić, popełniając zbrodnie i podsycając nienawiść do innych narodów⁷⁵. W przypadku polityki historycznej realizowanej w okresie rządów pomarańczowych doszło zarówno do zderzenia z wizją historii państwa ościennego, jak i rozdzwieniu wewnątrz narodu i podziału na dwie Ukrainy (Zachód vs. Wschód). Należy jednak zauważyć, że rząd Wiktora Janukowycza reprezentował inną opcję polityczną, z tego powodu wpływ polityki Juszczenki nie był jednolity. Uznanie historycznych postaci za bohaterów lub zbrodniarzy wzmacniało fragmentację poszczególnych regionów i tak już podzielonej Ukrainy, a także powodowało osłabienie jedności państwa. Należy zauważyć, że rząd ukraiński, który po pomarańczowej rewolucji objął władzę, odziedziczył kraj i tak bardzo podzielony, w którym kultura narodowa była jednym z wielu obszarów walki ideologicznej⁷⁶.

Współcześnie ramy działalności politycznej tworzą instytucje. Etap rządów obozu pomarańczowego charakteryzował się instytucjonalizacją i aktywizacją praktyk poli-

⁷³ „Про присвоєння С.Бандері звання Герой України: Указ Президента України”, z dnia 20 stycznia 2010 roku (Dz.U. nr 46/2010).

⁷⁴ YouTube, Ющенко про Бандеру і Шухевича, 1:17–2:48, <https://www.youtube.com/watch?v=u-DoBfraqsW> [dostęp: 23.04.2024].

⁷⁵ M.A. Koprowski, *Narodziny ukraińskiego nacjonalizmu. Bandera, Szeptycki, OUN*, Poznań 2020, s. 12.

⁷⁶ M. Riabczuk, *Między „Dzikim Zachodem” a WNP: ambiwalentna transformacja Ukrainy*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*, red. M.A. Murzyn, J. Purchla, Kraków 2007, s. 108.

tycznych w ramach polityki historycznej. W dekreście nr 1087 „O dodatkowych środkach utrwalania pamięci o ofiarach represji politycznych i głodu na Ukrainie” z 11 lipca 2005 roku zostało zawarte następujące zdanie: „Rozstrzygnąć do Dnia Pamięci Ofiar Hołodomoru i Represji politycznych kwestię utworzenia Ukraińskiego Instytut Pamięci Narodowej [...]”⁷⁷. 31 maja 2006 roku w Kijowie został powołany Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej, którego celem jest kształtowanie spójnej narodowej narracji o historii Ukrainy. Na czele Instytutu stanął sympatyk radykalnych prawicowych poglądów – Igor Juchowski. Prawdopodobnie polski Instytut Pamięci Narodowej posłużył przykładem dla instytucji na Ukrainie. Kluczowym zadaniem UIPN była przede wszystkim realizacja polityki państwowej w zakresie odbudowy i zachowania pamięci narodowej Ukraińców⁷⁸. Poszczególne zadania należy odnieść do sugerowanych kierunków działań. Po pierwsze, opracowanie kompleksowego programu badania historii Ukrainy, w tym etapów walki o własne państwo. Po drugie, utrwalanie pamięci o uczestnikach ukraińskiego ruchu wyzwolenczego, ofiar represji i osób broniących niepodległości Ukrainy. Po trzecie, wspieranie integracji mniejszości narodowych i rdzennych ludów w ramach jednego społeczeństwa. Po czwarte, popularyzacja historii Ukrainy i jej wybitnych osobistości oraz przezwyciężenie historycznych mitów. W przypadku prezydentury Juszczenko polityka historyczna była spójna z działaniami Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej.

4. Tradycja ideowa Stepana Bandery w polityce historycznej w okresie rządów obozu „biało-błękitnego” (2010–2014)

Sytuacja wokół interpretacji przeszłości Ukrainy była polem walki, często nazywanej „wojną pamięci”, między dwoma antagonistycznymi siłami politycznymi o różnych orientacjach ideologicznych. Dla zwolenników obozu biało-błękitnego prozachodnie reformy⁷⁹ Wiktora Juszczenko były zagrożeniem dla ich wizji miejsca Ukrainy w systemie międzynarodowym i odwrotnie. W tym przypadku politycy reprezentowali różne wizje

⁷⁷ „Про додаткові заходи щодо увічнення пам’яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні” z dnia 11 lipca 2005 roku (Dz.U. nr 1087). Zaproponowano również powołanie się na propozycję Narodowej Akademii Nauk Ukrainy, Ukraińskiego Dobrowolnego Stowarzyszenia Praw Człowieka „Memorial” im. W. Stusa, Stowarzyszenia Badaczy Hołodomoru oraz Ogólnoukraińskiego Stowarzyszenia Więźniów Politycznych i Osób Represowanych.

⁷⁸ Положення про Український інститут національної пам’яті затверджене Постановою Кабінету Міністрів України від 12 листопада 2014 р. № 684 «Деякі питання Українського інституту національної пам’яті» зі змінами, внесеними згідно з постановами КМУ № 799 від 03.10.2018, № 561 від 01.07.2020, № 778 від 28.07.2023, <https://uinp.gov.ua/pro-institut/pravovizasady-diyalnosti> [dostęp: 26.04.2024].

⁷⁹ Kluczowe inicjatywy obejmowały pogłębienie współpracy z Unią Europejską, wzmocnienie gospodarki rynkowej oraz walutowe zmiany na rzecz stabilizacji finansowej. Zob: Ющенко, Пишний і гроші. Чи треба міняти копійки на шаги і що відбувається з банками – розмова третього президента й голови НБУ, <https://nv.ua/ukr/ukraine/events/shag-vs-kopiyka-chomu-slid-zminiti-nazvu-ukrajinskoji-moneti-rozmova-z-golovoyu-nbu-ta-yushchenkom-50450031.html?code=dc5b453f-6570-4fa2-98dd-89a79d8ec1c6> [dostęp: 26.04.2024].

przyszłości państwa ukraińskiego, konflikt idei i interesów był nieunikniony. Przede wszystkim stawką była nie tylko władza na Ukrainie, ale i jej miejsce w geopolitycznej przestrzeni.

Należy stwierdzić, że środowisko polityczne Wiktora Janukowycza marginalizowało przeszłość. Zainteresowanie tradycją sprowadzało się do dziejów Rusi Kijowskiej (862–1240), zwycięstwa w Wielkiej Wojnie Ojczyźnianej (1941–1945) oraz troski „o prawosławie”⁸⁰. Rządy Janukowycza oznaczały także wsparcie dla reżimu Wołodymyra Putina z akceptacją sowieckiej tradycji wraz z jej wszystkimi symbolami ideologicznym i atrybutami. Realizowana polityka była podyktowana nie tylko sympatiami politycznymi, które były wprost prorosyjskie, ale również zasadami partyjnymi. Obóz białobłękitny występujący jako największa siła promoskiewska, nie mógł pozwolić na alternatywną wobec swojej interpretację historii Ukrainy, gdyż obawiał się wzrostu nastrojów nacjonalistycznych, co także godziłoby w mit o „wielkiej sowieckiej ojczyźnie”. Można także sądzić, że Janukowycz wyciągnął wnioski z krytyki, jaka płynęła od strony społeczności międzynarodowej za treść polityki historycznej poprzednika. Kontrowersyjne decyzje w okresie prezydentury Janukowycza w tej kwestii były kontrolowane przez najbliższe kręgi polityczne, szczególnie Sąd Najwyższy Ukrainy oraz władze lokalne. Warto podkreślić, że program obozu białobłękitnego zakładał „ochronę interesów regionów”, ideę integracji z Rosją, dwa języki państwowe (ukraiński i rosyjski) oraz przeciwdziałanie „ukraińskiemu nacjonalizmowi”⁸¹.

Polityka historyczna prezydenta Janukowycza polegała na dopasowaniu „świata do siebie lub siebie do świata”. W praktyce politycznej bohaterami obozu „białobłękitnego” byli oligarchowie, *de facto* przedstawiciele okupanta⁸², dążącego do rusyfikacji i zniknięcia Ukrainy z politycznej mapy świata, gdyż ich celem były zyski, dzięki którym można wdrożyć udaną kampanię wyborczą. Z tego powodu ich projekty polityczne były aideologiczne. Rząd Janukowycza anulował decyzję poprzedników o przyznaniu tytułu Bohaterów Ukrainy Romanowi Szuchewyczowi i Stepanowi Banderze⁸³. Jednocześnie zadeklarował: „Głowa państwa w tej sprawie powinna być również prezydentem całej Ukrainy, a nie jej części. Musimy zrobić wszystko, aby zbliżyć regiony, zbliżyć ludzi,

⁸⁰ Było to „kanoniczne” prawosławie reprezentowane przez Patriarcha Moskiewski. Częścią tej państwowej opieki, która należała do polityki pamięci, było obchodzenie dekretami prezydenckimi rocznic związanych z chrześcijaństwem na Ukrainie. Zob: O. Гриценко, *op.cit.*, s. 982.

⁸¹ М. Михальченко, *Українська мрія та національна ідея: генеза, взаємодія*, „Політичний менеджмент” 2009, nr 6, s. 8.

⁸² Dwa głośne zabójstwa dowódców separastycznych oddziałów – Arsena Pawłowa ps. „Motorola” i Michaila Tołstycha ps. „Giwi” w Doniecku przedstawiane społeczeństwu jako dzieło „ukraińskich dywersantów”. Aleksandr Zacharczenko, przywódca Donieckiej Republiki Ludowej, publicznie uczcił ich pamięć, nosząc portret Motoroli podczas corocznej akcji „Nieśmiertelny pułk” w 2017 roku. Zob: J. Abibok, *Na drodze do stworzenia „narodu Donbasu”. Polityka tożsamości samozwańczych republik na wschodzie Ukrainy*, s. 4, https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-06-06/polityka-tozsamosci-samozwanczych-republik-na-wschodzie#_ftn1 [dostęp: 26.04.2024].

⁸³ В. Бабка, *op.cit.*, s. 172.

a nie rzucić ludziom nowe kamienie niezgody”⁸⁴. Paradoksalnie polityka Janukowycza w rzeczywistości prowadziła do dalszej regionalizacji Ukrainy.

Jeśli chodzi o stosunek do UPA, w tym do Bandery, nowe władze przynajmniej częściowo pokazały drugie oblicze jej historii. Realizacja zadań historycznych była prowadzona niejako „cudzymi rękami” choć z tych samych kręgów politycznych i rzadko. Warto zwrócić uwagę na dwa takie przedsięwzięcia: 1) wspomniane wcześniej anulowanie dekretu Juszczenko o Banderze i Szuchewyczu nastąpiło bezpośrednio przez donieckie sądy (Doniecki Okręgowy Sąd Administracyjny, Doniecki Apelacyjny Sąd Administracyjny i Wyższy Sąd Administracyjny); 2) mobilną wystawę „Wołyńska rzeź: polskie i żydowskie ofiary OUN–UPA”, która była obecna w Kijowie i głównych miastach południa i wschodniej Ukrainy⁸⁵. Generalnie można stwierdzić, że obóz polityczny Janukowycza realizował mało działań w zakresie polityki historycznej. Brak było formalnego dokumentu programowego w tej kwestii. Dla rządzących taki dokument nie był potrzebny ze względu na brak priorytetowego znaczenia współpracy z zachodnimi sąsiadami, a w tym integracji w strukturach Unii Europejskiej. Władze koncentrowały się na relacjach z Rosją i wspieraniu rosyjskiej narracji historycznej, która promowała państwo ukraińskie jako „część historycznej Rosji”, a w tym regionalizmu zgodnie z politycznymi celami ukraińskich polityków z kręgu W. Janukowycza. Stosunek do polityki pamięci najlepiej obrazuje uroczystość obchodów 70. rocznicy zbrodni wołyńskiej latem 2013 roku, w czasie której zabrakło prezydenta. Wówczas partnerem władz Polski były podmioty społeczne: cerkwie, kościoły, komitety obywatelskie oraz niektórzy politycy samorządowi na zachodniej Ukrainie, a nie rządzący wówczas Ukrainą⁸⁶. Brak uczestnictwa w obchodach przedstawicieli prezydenta Janukowycza wyraźnie wskazuje tak na małe zaangażowanie w politykę pamięci o trudnych momentach historii, jak i potrzebę poprawy stosunków polsko-ukraińskich.

Zmianie uległ status Ukraińskiego Instytutu Pamięci Narodowej, który z organu władzy został przekształcony w instytucję naukowo-badawczą przy Radzie Ministrów. Sensem działania Instytutu miało być odtąd naukowe i analityczne, a nie ideologiczne wsparcie władz państwowych w formułowaniu polityki w zakresie pamięci narodowej⁸⁷. Niemniej trzeba wiedzieć, że mimo zmian formalnych władze chciały zachować kontrolę i mieć wpływ na kształt polityki historycznej. Oznaczało to, że *de facto* UIPN nadal był instytucją polityczną. Wszystkie inne zadania były związane z pracą naukową i edukacyjną tej instytucji⁸⁸. W okresie sprawowania władzy przez Januko-

⁸⁴ Радіо Свобода, Партія регіонів не схвалює присвоєння Бандері високого звання, <https://www.radiosvoboda.org/a/1936899.html> [dostęp: 26.04.2024].

⁸⁵ В. Бондар, *Державна політика історичної пам'яті в Україні 1990–2000-х рр.: Основні тенденції*, „УДК” 1990/2000, 93/94(477), s. 394.

⁸⁶ T. Stryjek, *Ukraina przed końcem Historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, Warszawa 2014, s. 25.

⁸⁷ *Про затвердження Положення про Український інститут національної пам'яті з дня 31 січня 2011 року* (Dz.U. Nr 74, art. 4, poz. 1).

⁸⁸ *Ibidem*, art. 4, poz. 6.

wycza nastąpiło usunięcie z podręczników treści powiązanych z takimi postaciami jak Iwan Mazepa, Stepan Bandera i Roman Szuchewycz. W ich miejsce wprowadzono biografie radzieckich przywódców wojskowych i działaczy partyjnych: Mykoły Szczorsa (dowódca Armii Czerwonej, który walczył w czasie wojny domowej w Rosji i w wojnie ukraińsko-sowieckiej), Georgija Piatakowa (pierwszy sekretarz Komitetu Centralnego Komunistycznej Partii Ukrainy), Hryhorija Pietrowskiego (przewodniczący prezydium Centralnego Komitetu Wykonawczego ZSRR od Ukraińskiej SRR), Nikity Chruszczowa (Sekretarz Komitetu Centralnego KPZR)⁸⁹. Minister oświaty Dmytro Tabachnyk stwierdził, że „[...] Bandera i Shukhevych pozostaną w historii jako nacjonaliści i organizatorzy masowych mordów, ale także będą na zawsze splamieni przez kolaborację”⁹⁰. Była to w stosunku do poprzedników radykalna zmiana. Mówiąc o kolaboracji, miał na myśli współpracę wymienionych z Niemcami przeciwko ZSRR. Generalnie można stwierdzić, że obóz biało-błękitny, decydując o polityzacji edukacji, także chciał wykorzystać politykę historyczną do kształtowania świadomości narodowej Ukraińców, ale koncentrował jego uwagę na treściach odmiennych niż jego adwersarze polityczni. Jego politykę historyczną można utożsamiać z powrotem do polityki z okresu prezydentury L. Kuczmy, która mieściła w sobie elementy sowiecko-nostalgiczne.

5. Tradycja ideowa Stepana Bandery w polityce historycznej Petra Poroszenko (2014–2019)

Przyspieszonej emancypacji ukraińskiej pamięci historycznej i wyrwania się spod rosyjskiej dominacji towarzyszył zwrot w kierunku najbardziej radykalnych wzorców z przeszłości⁹¹. Petro Poroszenko objął władzę podczas wojny hybrydowej w 2014 roku, gdy idea narodowa była skupiona na „armii i wierze”. Jednym z kluczowych elementów jego kadencji była obrona wschodnich granic Ukrainy, gdzie toczyła się walka z prorosyjskimi bojownikami wspieranymi przez państwo rosyjskie. Warto zaznaczyć, że formalnie działania wojenne prowadzone przez Ukrainę z separatystami od kwietnia 2014 roku nazywane są przez rząd operacją antyterrorystyczną, a nieoficjalnie toczy się niewypowiedziana wojna z Federacją Rosyjską⁹². Istotnym skutkiem działalności ruchów separatystycznych był wpływ psychologiczny na społeczeństwo ukraińskie, aby stworzyć odpowiednie stanowisko wobec sytuacji, dlatego w rzeczywistości występuje nie tylko interwencja w przestrzeń informacyjną państwa, lecz także interwencja w świadomość ludzi. Kluczowe było poszukiwanie idei, która wzmocniłaby opór wobec

⁸⁹ Табачник викинув з ЗНО ще й шістдесятників і дисидентів, <https://vikna.if.ua/news/category/all/2013/01/25/11712/view> [dostęp: 26.04.2024].

⁹⁰ BBC News Україна, У підручнику Табачника Бандера – «колабораціоніст», https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/06/100607_tabachnyk_history_is [dostęp: 26.04.2024].

⁹¹ M. Studenna-Skrukwa, *Szkoła patriotyzmu. Edukacja historyczna w Ukrainie i w Polsce po przełomach 2014 i 2015 roku*, [w:] *Kultury historyczne Polski i Ukrainy. O źródłach nieporozumienia między sąsiadami*, red. T. Skryjk, V. Sklokin, Warszawa 2021, s. 269.

⁹² A. Gladii, *Konflikt zbrojny w Donbasie w latach 2014/2015 – rozłam wewnętrzny czy ukraińsko-rosyjska wojna? Scenariusze dalszego rozwoju konfliktu*, „Przegląd Strategiczny” 2017, nr 10, s. 100.

tendencji separatystycznych. W sferze publicznej koncepcja państwa była oparta na wzorcach bohaterów z czasów Rusi Kijowskiej, Kozactwa, żołnierzy UPA jako jednymi z symboli do pokazania ciągłości walki o niepodległość państwa.

W tym okresie nastąpiła radykalna zmiana modelu polityki historycznej. Inspiracją wewnętrzną była polityka historyczna z okresu rządów W. Juszczenki. Niemniej bodźcem zmiany było wdrożenie polityki dekomunizacji, która miała na celu zerwanie z sowiecką przeszłością i budowę nowego kształtu ukraińskiej tożsamości narodowej. Po rewolucji godności (2013–2014) główną inicjatywą były działania na rzecz uhonorowania Bohaterów Niebiańskiej Setki⁹³ i uczestników Antyterrorystycznej Operacji (ATO)⁹⁴. W latach 2013–2014 państwo ukraińskie było świadkiem rewolucji godności, protestów narodu przeciwko prezydentowi Ukrainy Wiktorowi Janukowyczowi, zawieszeniu umowy stowarzyszeniowej z UE. Rewolucja stała się symbolem aspiracji społeczeństwa ukraińskiego do związania się z wartościami europejskimi. Czynnikiem ludzki odegrał znaczącą rolę w zwycięstwie rewolucji godności na Ukrainie. Przede wszystkim młodzież była silnie zmotywowana i pełna nadziei na „nową Ukrainę”. Młodzi ludzie byli głównymi uczestnikami Euromajdanu, gotowymi ryzykować własnym życiem dla walki o przyszłość państwa ukraińskiego.

Rządzący Ukrainą politycy nie mogli zbagatelizować udziału młodzieży z organizacji nacjonalistycznych w rewolucji (partia Swoboda, grupy zrzeszone już na Majdanie w Prawym Sektorze) oraz ich udziału w ochotniczych formacjach w pierwszej fazie wojny, co także przyczyniło się do wzrostu popularności ukraińskiego nacjonalizmu, nawiązującego do tradycji OUN oraz walki zbrojnej UPA⁹⁵. Natomiast uwarunkowaniami o charakterze zewnętrznym były wzorce czerpane z polityki historycznej prowadzonej przez państwo sąsiednie – Polskę – po 2015 roku. Polityka historyczna w Polsce w okresie rządów Zjednoczonej Prawicy była skoncentrowana na promowaniu bohaterów narodowych i stanowiła ważny wzór dla państwa ukraińskiego, poszukującego symboli z przeszłości w opozycji do Rosji i jej wpływu.

Rząd Poroszenki postrzegał przejawy nacjonalizmu jako integralną część patriotyzmu na drodze wyzwolenia Ukrainy. Mitologizacji ruchu nacjonalistycznego sprzyjała zarówno żywa lokalna pamięć zachodnio-ukraińska, jak i zrozumiałe dążenia nowej Ukrainy do maksymalnego zdystansowania się od sowieckiej przeszłości i propagan-

⁹³ Aktywiści Majdanu Serhij Nigojan, Mychajło Żyzniewski, Jurij Werbicki. Od 18 do 20 lutego na Majdanie zginęło 78 osób, a po 20 lutego – kolejne 20. Stu pięciu Bohaterów Niebiańskiej Setki otrzymało pośmiertnie tytuł Bohatera Ukrainy, a trzech obcokrajowców – obywatel Białorusi Mychajło Żyzniewski, Gruzji – Zurab Khurtsia i Dawid Kipiani zostali pośmiertnie odznaczeni Orderami Bohaterów Niebiańskiej Setki. Zob: Верховна Рада України, Пам'ятаємо Героїв Небесної Сотні!, <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/189296.html> [dostęp: 1.05.2024].

⁹⁴ Zob: Міністерство у справах ветеранів України, Про Єдиний державний реєстр ветеранів війни (ЄДРВВ), <https://mva.gov.ua/pro-ediniy-derzhavniy-reestr-veteraniv-viyni-edrvv> [dostęp: 1.05.2024].

⁹⁵ T.A. Olszański, *op.cit.*, s. 29.

dy⁹⁶. Istotne znaczenie miało stanowcze pozycjonowanie się, głównie względem opozycji do ZSRR i Rosji, co skutkowało marginalizacją, a nawet całkowitym pominięciem kwestii związanych „antypolską akcją” UPA.

Ukraińska myśl polityczna, a szczególnie koncepcje i programy tworzone przez rząd Poroszenko, które uwzględniały tradycję „banderowską”, miały wpływ na politykę historyczną państwa⁹⁷. 15 maja 2014 roku prezydent Petro Poroszenko i Partia „Solidarność” zatwierdziły projekty ustaw memorialnych. Pierwsza ustawa zrównywała ideologię komunistyczną z narodowo-socjalistyczną i zakazywała propagowania ich symboliki. Natomiast druga ustawa dotyczyła statusu prawnego i upamiętniania „bojowników o niepodległość Ukrainy w XX wieku”⁹⁸. W wykazie uwzględniono organizacje OUN i UPA. W art. 2 zaznaczono, że „publiczne zaprzeczanie faktowi prawowitości walki o niepodległość Ukrainy w XX w., jest uznawane za szyderstwo z pamięci bojowników o niepodległość Ukrainy w XX w., uniżenie godności narodu ukraińskiego i jest bezprawne”⁹⁹. Ponownie przekształcono Ukraiński Instytut Narodowej Pamięci z instytucji naukowo-badawczej w organ władzy wykonawczej. Ta zmiana była znacząca, ponieważ przekształciła UINP w narzędzie polityczne, które zaczęło odgrywać aktywną rolę w kształtowaniu polityki pamięci Ukrainy. W ślad za zmianą prawną przekształceniu uległa sfera publiczna: zaczęły się mnożyć pomniki członków UPA, znanych z popełnianych zbrodni na polskiej ludności cywilnej, ich nazwiskami nazywane były (i są) ulice w miastach¹⁰⁰. Dla Poroszenko Bandera stał się ukraińskim działaczem, który „wniósł ogrom-

⁹⁶ A. Portnov, *Polska i Ukraina: wspólna historia, asymetryczna pamięć*, Berlin–Warszawa 2023, s. 71.

⁹⁷ Закон України від 09.04.2015 „Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті”, Dz.U. nr 314-VIII; „Про відзначення 70-ї річниці вигнання нацистських окупантів з України від 17.10.2014”, Dz.U. nr 1/9–54; Пояснювальна записка до проекту Закону України від 28.11.2014 „Про визнання Організації Українських Націоналістів і Української Повстанської Армії воюючою стороною у Другій світовій війні за свободу і незалежність України”, Dz.U. nr 1100; Концепція від 26.03.2015 „Про Концепцію національно-патріотичного виховання дітей та молоді”, Dz.U. nr 3/5–2; Проект Постанови Верховної Ради України від 02.04.2015 „Про відновлення історичної справедливості щодо Української Повстанської Армії та збройного підпілля Організації Українських Націоналістів”, Dz.U. nr 2518; Проект Закону України від 03.04.2015 „Про правовий статус та вшанування пам’яті учасників боротьби за незалежність України у XX столітті”, Dz.U. nr 2538; Проект Закону України від 07.04.2015 „Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті”, Dz.U. 2538–1; Постанова від 08.02.2018 „Про відзначення пам’ятних дат і ювілеїв у 2018 році”, Dz.U. 2287-VIII.

⁹⁸ A. Szabaciuk, *Sekurytyzacja dyskursu o przeszłości jako wyzwanie z punktu widzenia stosunków Ukrainy i Polski*, „Instytut Europy Środkowej” 2021, s. 8.

⁹⁹ *Про правовий статус та вшанування пам’яті борців за незалежність України у XX столітті*, Відомості Верховної Ради, 2015, № 25, ст. 190, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text> [dostęp: 1.05.2024].

¹⁰⁰ B. Grott, *Polityka Polska wobec Ukraińców, Ukrainy i ukraińskiego nacjonalizmu*, s. 292, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/246893/grott_polityka_polska_wobec_ukraincow_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 1.05.2024]. W 2016 roku, a więc już po rewolucji godności, na zachodniej Ukrainie znajdowały się 44 pomniki Bandery. Cyt. za: B. Piętko, *op.cit.* s. 39.

ny wkład w ruch wyzwolenia narodowego¹⁰¹. Nie miały znaczenia protesty wewnątrz państwa ani poza jego granicami, jak choćby Komunistycznej Partii Ukrainy i Jarosława Kaczyńskiego, lidera rządzącej w Polsce Zjednoczonej Prawicy. KPU zgłosiła projekt ustawy nr 4082 „O zakazie ideologii neonazistowskiej i neofaszystowskiej”¹⁰², zgodnie z którym wszystkie pomniki działaczy ruchu nacjonalistycznego, żołnierzy i działalność OUN–UPA miałyby podlegać demontażowi. Natomiast Kaczyński miał poinformować prezydenta Poroszenko, że Ukraina „nie wejdzie z Banderą do Europy”¹⁰³.

W przypadku polityki pamięci Poroszenko przeważyły racje wewnętrzne i potrzeba jedności w obliczu zewnętrznych zagrożeń (Rosji). Prezydent Poroszenko oraz premier Arsenij Jaceniuk zaczęli wyrażać uznanie dla Bandery, wobec którego wcześniej wykazywali obojętność¹⁰⁴. Już po utracie władzy, ale po rozpoczęciu pełnoskalowej wojny w 2022 roku Poroszenko powiedział: „Dziś Bandera i Szuchewycz jednoczą cały kraj, podczas gdy 10–20 lat temu wydawało się, że jest to kwestia dzieląca. Jestem dumny, że nasz zespół [Partia „Europejska Solidarność” – dop. Y.H.] był wśród tych, którzy otworzyli aleję Szuchewycza i aleję Bandery w Kijowie. Dziś postaci Bandery i Szuchewycza są rdzeniem i kręgosłupem, który jednoczy nasz kraj”¹⁰⁵. Tym samym kontynuował trend, który został ustanowiony podczas kadencji Juszczenko, a wzmocniony w okresie sprawowania urzędu prezydenta przez Zeleńskiego¹⁰⁶.

6. Tradycja ideowa Stepana Bandery w polityce historycznej Wołodymyra Zeleńskiego (2019–2023)

Polityka pamięci podczas prezydentury Wołodymyra Zeleńskiego ściśle wiązała się z jego własnymi poglądami politycznymi na przeszłość, w tym potrzeby kontynuacji wizji prezydenta Petra Poroszenko. Z jednej strony, można było zaobserwować wzmocnienie ukraińskocentryzmu w kształtowaniu narodowej polityki historycznej. Przede wszystkim inspiracją była wojna hybrydowa na wschodzie Ukrainy oraz ambitne reformy rządu Zeleńskiego, mające na celu modernizację gospodarki oraz walki z ko-

¹⁰¹ KPUA, Польский журналист спросил Порошенко, как он относится к Бандере, <https://kp.ua/politics/594762-polskiyi-zhurnalist-sprosyl-poroshenko-kak-on-otnosytsia-k-bandere> [dostęp: 3.05.2024].

¹⁰² Проект Закону України від 04.02.2014, „Про заборону неонацистської і неофашистської ідеології”, Dz.U. nr 4082.

¹⁰³ Kaczyński do Ukraińców: „Z Banderą do Europy nie wejdziecie”. I wiesz czy kolejny „pucz”, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114871,21345537,kaczynski-do-ukraincow-z-bandera-do-europy-nie-wejdziecie.html> [dostęp: 22.08.2024].

¹⁰⁴ Українська правда, Яценюк про Бандеру: це наші герої, <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2012/11/6/6976794/> [dostęp: 23.08.2024].

¹⁰⁵ Фонд Порошенка, Про Бандеру та Шухевича, https://www.youtube.com/shorts/5tua_7WRPIQ [dostęp: 23.08.2024].

¹⁰⁶ I. Ковальська-Павелко, Війни пам’яті як ключовий чинник формування державної політики пам’яті в сучасній Україні, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2022, nr 3(35), s. 16.

rupcją¹⁰⁷. Z drugiej strony, zaraz po objęciu w 2019 roku władzy przez ZELEŃSKIEGO polityka pamięci przypominała tę realizowaną przez Krawczuka, który miał tendencje do „chwiania się” od „wielowektorowości” do „ukrainocentryczności”. Na początku pełnienia urzędu prezydent ZELEŃSKI wykazywał mniejsze zainteresowanie polityką historyczną niż jego poprzednicy, co było widoczne w wypowiedziach publicznych. Brak było także odniesień do polityki pamięci w założeniach programowych partii „Sługa Narodu”. Unikając odwoływania do polityki pamięci oraz dziedzictwa narodowego, jednocześnie nie reagował na próby przywrócenia starych komunistycznych nazw miastom Charkowa i Kijowa oraz nie wspominał o trudnych relacjach w obszarze pamięci historycznej z państwem sąsiednim (Polską). Wynikało to w pewnym stopniu ze strategii międzynarodowej państwa, w tym marginalizowania¹⁰⁸ stosunków z Polską w polityce zagranicznej Ukrainy.

Idea narodowa w okresie prezydentury ZELEŃSKIEGO jest określana jako „jedność dla jedności” i odzwierciedla dążenie do budowania konsensu społecznego poprzez podkreślenie wspólnych wartości. Istotnym elementem tej idei była akceptacja różnorodności społecznej i szukanie wspólnych punktów, które mogłyby przyczynić się do budowania jedności narodowej. Warto wspomnieć, że w pierwszym noworocznym pozdrowieniu w 2019 roku próbował odpowiedzieć na kluczowe pytanie idei narodowej: „kim jesteśmy?”. Była to próba zdefiniowania tożsamości narodowej poprzez podkreślenie wspólnych tradycji, które łączyły naród ukraiński. Stwierdził wówczas, że „nieważne jak nazywa się ulica, bo ona jest oświetlona i pokryta asfaltem, nie ma różnicy, koło jakiego pomnika czekasz na dziewczynę, w której jesteś zakochany”¹⁰⁹.

Chociaż stosunek ZELEŃSKIEGO do Bandery był dwuznaczny. Chociaż w jednej z wypowiedzi podkreślał, że jest on ważną postacią tylko dla części narodu ukraińskiego i jest różnie postrzegany¹¹⁰, to ostatecznie tradycja „banderowska” została adaptowana w teraźniejszą narrację państwową Ukrainy. Przykładem na to były dwa akty prawne: 1) dekret z 22 stycznia 2019 roku „O przyznaniu odznaczeń państwowych Ukrainy z okazji Dnia Jedności Ukrainy”¹¹¹, w wyniku którego nagrodę przyznano dyrektorowi Narodowego Muzeum Walki Narodowyzwoleńczej OUN–UPA; 2) ustawa nr 3536-IX z 21 grudnia 2023 roku „O obchodach pamiętnych dat i rocznic w latach 2024–2025”, w którym uznano dzień 27 września (w 100. rocznicę urodzin Mychajła Żelenczuka (1924–2013), żołnie-

¹⁰⁷ Brookings, *Ukraine's Zelenskiy Ran on a Reform Platform – Is He Delivering?*, <https://www.brookings.edu/articles/ukraines-zelenskiy-ran-on-a-reform-platform-is-he-delivering/> [dostęp: 5.05.2024].

¹⁰⁸ W. Gill, N. Gill, *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993*, Toruń 1994, s. 17.

¹⁰⁹ Президент України Володимир Зеленський, Новорічне привітання Президента України, 7:30–7:43, <https://www.president.gov.ua/videos/novorichne-privitannya-prezidenta-ukrayini-1637> [dostęp: 5.05.2024].

¹¹⁰ YouTube, Українська Правда, Про історичні постаті, які імпонують та ставлення до Степана Бандери та про роль Кравчука в історії України. Інспектування ремонту дороги, 01:06:00 – 01:13:00, <https://www.youtube.com/watch?v=z2mixZ6E1JQ> [dostęp: 6.05.2024].

¹¹¹ Указ від 22.01.2019 Про відзначення державними нагородами України з нагоди Дня Соборності України, Dz.U. nr 14.

rza UPA, działacza OUN, przywódcy Wszchukraińskiego Bractwa OUN-UPA, więźnia politycznego reżimu sowieckiego), bojownikiem o niepodległość Ukrainy w XX wieku¹¹². Powyższe akty prawne miały na celu konsolidację i kształtowanie świadomości historycznej Ukraińców wokół postaci, które walczyły o niepodległą Ukrainę.

W decyzjach politycznych odnoszących się do sfery symbolicznej prezydent był elastyczny, o czym świadczy stosunek do projektu ustawy zarejestrowanej 1 lipca 2021 roku „W sprawie upamiętnienia 80. rocznicy powstania Ukraińskiej Powstańczej Armii”¹¹³. Projekt przewidywał rekomendację prezydentowi przywrócenia tytułu Bohatera Ukrainy Stepanowi Banderze i Romanowi Szuchewyczowi. 6 września 2022 roku wskazany projekt uchwały został wycofany przez Radę Najwyższą Ukrainy. Najprawdopodobniej w tle było odwołanie się do wartości, jaką stało się po ataku Rosji na Ukrainę niepodległe państwo i potrzeba dobrych stosunków z państwami sąsiednimi, w tym z Polską. Natomiast nie ma mowy o ekshumacji pochowanych w masowych grobach Polaków oraz ich upamiętnieniu czy tym bardziej o wprowadzeniu do przestrzeni publicznej tematu drugiej strony działalności UPA i OUN.

7. Wnioski

Rozważania na temat tradycji banderowskiej w myśli politycznej współczesnych środowisk politycznych Ukrainy pozwalają na cztery wnioski.

1. Polityka historyczna Ukrainy jest kształtowana przez różne ideologie, od marksistowsko-leninowskiej do nacjonalistycznych, w zależności od kontekstu politycznego i elity rządzącej. Rządzący Ukrainą prezydenci, tak jak Leonid Krawczuk i Leonid Kuczma, musieli uwzględniać interesy wewnętrzne i zewnętrzne państwa przy formułowaniu polityki historycznej. Wśród stosowanych przez nich instrumentów w polityce historycznej należy wspomnieć o Komisji i grupie roboczej ds. badań i oceny działań organizacji nacjonalistycznych, takich jak OUN-UPA, mającej na celu ustalenie prawdy historycznej i demitologizację działań tych grup. Polityka historyczna rządów Krawczuka i Kuczmy charakteryzowała się z jednej strony odrodzeniem narracji historycznej w celu kontynuacji ukraińskiej tradycji, z drugiej strony zerwaniem z przesadnym gloryfikowaniem OUN i UPA, w tym kontrowersyjnych postaci. Wśród ukraińskich elit politycznych wywodzących się z czasów sowieckich zawsze dominowało negatywne stanowisko wobec wszelkich przejawów nacjonalizmu.

¹¹² Постанова від 21.12.2023 Про відзначення пам'ятних дат і ювілеїв у 2024 - 2025 роках, Dz.U. nr 3536-XI; Zob.: Пояснювальна записка до проекту Закону України від 05.04.2022 Про внесення змін до Закону України „Про географічні назви” щодо деколонізації топонімії та впорядкування використання географічних назв у населених пунктах України, Dz.U. nr 7253; Наказ, Рекомендація від 16.05.2024 Рекомендації щодо використання модифікованих програм з української мови, української літератури, історії України, географії для закладів загальної середньої освіти, Dz.U. 701.

¹¹³ Офіс Президента України, Департамент з питань звернень громадян, <https://glavcom.ua/pub/pdf/78/7885/3584.pdf> [dostęp: 6.06.2024].

2. Polityka historyczna jest polem walki między obozami politycznymi na Ukrainie. Obozy „pomarańczowy” i „biało-błękitny” wykorzystywały różne interpretacje dawnych dziejów, w tym postać Stepana Bandery, w celu wzmocnienia pozycji politycznej. Skutkiem tego był brak konsensu w kwestiach historycznych, który prowadził do podziałów na „dwie Ukrainy”. Za prezydentury Janukowycza polityka pamięci była podyktowana głównie interesami ideologicznymi zawiązanymi z integracją z Rosją. Natomiast polityka prowadzona przez Juszczenkę charakteryzowała się silnym naciskiem na kształtowanie świadomości narodowej Ukraińców, budowanej na wartościach nacjonalistycznych. Przypomina to skomplikowaną grę o sumie zerowej, wybór jednej opcji powoduje eliminację drugiej.

3. Instrumentem polityki historycznej jest Ukraiński Instytut Pamięci Narodowej. Instytut przybierał różne formy: był ośrodkiem badań naukowych oraz organem władzy. W przypadku polityki historycznej W. Janukowycza można stwierdzić, że głównym kierunkiem było zerwanie z tzw. tradycją banderowską (podobnie jak w przypadku rządów Krawczuka i Kuczmy). Natomiast za rządów Juszczenki nastąpił reset w dotychczas realizowanej polityce historycznej, przyjęcie kursu na nacjonalizm oraz „odtworzenie” tradycji w polityce pamięci.

4. Tradycja „banderowska” stała się jednym z ważniejszych składników nowej świadomości ukraińskiej. Rewolucja godności (2013–2014), wojna hybrydowa, a następnie pełnoskalowa wojna na Ukrainie przyczyniły się do wzrostu ukraińskiego nacjonalizmu, odwołania się do tradycji OUN/UPA, w tym do S. Bandery. Po objęciu rządów przez Poroszenkę zmieniło się spojrzenie na politykę historyczną, wyeksponowano „bojowników o niepodległość Ukrainy”. Polityka historyczna Poroszenki charakteryzowała się kontynuacją działań Juszczenko. Problem OUN i UPA stał się przedmiotem „wojny pamięci” w społeczeństwie ukraińskim. OUN i UPA znalazły się w centrum bohaterskiej historii II wojny światowej dla zachodniej Ukrainy (tak jak Armia Czerwona dla Wschodu i Południa Ukrainy). Walka o niezależność i suwerenność jest istotnym elementem ukraińskiego kodu pamięci. Podczas wojny z Rosją Bandera stał się bohaterem Ukrainy, co z kolei wywołało negatywną reakcję państw sąsiednich. Nacjonalistyczni przywódcy z przeszłości, w tym kontrowersyjny Stepan Bandera, są postrzegani jako bojownicy przeciwko wrogom państwa ukraińskiego. Niewątpliwie „wyjęcie Bandery z trumny” wpłynęło na napięcia między Ukrainą a Polską. Warto wspomnieć, że większość bohaterów narodowych jest widoczna na ukraińskich banknotach: Bogdan Chmielnicki, Iwan Mazepa czy Mychajło Hruszewski. Natomiast nominału czy znaczka pocztowego nie doczekał się Stepan Bandera¹¹⁴.

5. Polityka historyczna Ukrainy w ciągu 30 lat niepodległości przeszła ewolucję od polityki pluralistycznej i wielowektorowej do jednowymiarowej, której wyznacznikami stały się tak antykomunizm i antyrosyjskość, jak i odwołanie do części spuścizny organizacji nacjonalistycznych.

¹¹⁴ PolUkr, „Kult Bandery” w liczbach. Jak odrzucić coś czego nie ma, <http://www.polukr.net/blog/2017/02/30308/> [dostęp: 10.06.2024].



Streszczenie: Artykuł skupia się na analizie polityki historycznej współczesnej Ukrainy, koncentrując się na tradycji ideowej Stepana Bandery w myśli politycznej. Badanie ma na celu zrozumienie wpływu elit politycznych na kształtowanie polityki w kontekście zmian prezydenckich przez ostatnie 30 lat. Ukraińska polityka historyczna, ewoluując przez trzy dekady, zmieniła się z pluralistycznej na bardziej jedno-wymiarową, akcentując antykomunizm, antyrosyjskość i odwołanie do nacjonalistycznej tradycji OUN/UPA. Polityka historyczna Ukrainy jest narzędziem walki ideologicznej, szczególnie między obozami prawicy i lewicy. W zależności od kontekstu politycznego postać Stepana Bandery i tradycja OUN/UPA były różnie interpretowane – jako symbole walki o niepodległość lub zbrodni przeciw ludzkości. Wraz z wydarzeniami lat 2013–2014 (rewolucja godności) i wojną z Rosją nacjonalizm stał się istotnym elementem ukraińskiej polityki pamięci, co wywołało napięcia zarówno wewnętrzne, jak i z państwami sąsiednimi.

Słowa kluczowe: myśl polityczna, polityka historyczna, tradycja ideowa Stepana Bandery

The Ideological Tradition of Stepan Bandera in Contemporary Political Thought of Ukraine

Abstract: The article focuses on the analysis of the historical policy of contemporary Ukraine, focusing on the ideological tradition of Stepan Bandera in political thought. The study aims to understand the influence of political elites on policy formation in the context of presidential changes over 30 years. Ukrainian historical policy, evolving over three decades, has changed from pluralistic to more one-dimensional, emphasizing anti-communism, anti-Russianism and references to the nationalist tradition of the OUN/UPA. Ukraine's historical policy is a tool of ideological struggle, especially between the right-wing and left-wing camps. Depending on the political context, the figure of Stepan Bandera and the tradition of the OUN/UPA have been interpreted differently – as symbols of the struggle for independence or crimes against humanity. With the events of 2013-2014 (Revolution of Dignity) and the war with Russia, nationalism has become an important element of Ukrainian memory policy, which has caused tensions both internally and with neighboring countries.

Keywords: political thought, historical policy, ideological tradition of Stepan Bandera

Bibliografia

1.1. Dokumenty

„Pro dodatkovi zakhody shchodo uvichnennia pamiaty zhertv politychnykh represii ta holodomoriv v Ukraini” z dnia 11 lipnia 2005 roku, Dz.U. nr 1087.

„Pro vidznachennia 70-i richnytsi vyhnannia natsystrykykh okupantiv z Ukrainy” vid 17.10.2014, Dz.U. nr 1/9-54.

Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy, Abo zghynut, abo zhyty (Z «Avtobiohrafii» Mykhaila Hrushevskoho), „Holos Ukrainy”, 22 XI 1991, nr 226.

Hazeta Verkhovnoi Rady Ukrainy, *Kyivska derzhava*, „Holos Ukrainy”, <http://www.golos.com.ua/article/314096> [dostęp: 23.02.2019].

- Kontseptsiiia vid 26.03.2015 „Pro Kontseptsiiu natsionalno-patriotychnoho vykhovannia ditei ta molodi”, Dz.U. nr 3/5-2.
- Nakaz, Rekomendatsiia vid 16.05.2024 „Rekomendatsii shchodo vykorystannia modyfikovanykh prohram z ukraijskoi movy, ukraijskoi literatury, istorii Ukrainy, heohrafii dla zakladiv zahalnoi serednoi osvity”, Dz.U. 701.
- Oświadczenie Sejmu RP z dnia 10 lipca 2003 roku w związku z 60. rocznicą tragedii wołyńskiej, M.P. nr 37, poz. 516.
- Poiiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy vid 05.04.2022 „Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy 'Pro heohrafichni nazvy' shchodo dekolonizatsii toponimii ta vporiadkuvannia vykorystannia heohrafichnykh nazv u naselenykh punktakh Ukrainy”, Dz.U. nr 7253.
- Poiiasniuvalna zapyska do proektu Zakonu Ukrainy vid 28.11.2014 „Pro vyznannia Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv i Ukrainskoi Povstanskoj Armii voiuuichoj storonoiu u Druhii svitovii viini za svobodu i nezalezhnist Ukrainy”, Dz.U. nr 1100.
- Polozhennia pro Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty zatverdzene Postanovoiou Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 12 lystopada 2014 r. № 684 „Deiaki pytannia Ukrainskoho instytutu natsionalnoi pamiaty” zi zminamy, vnesenymy zhidno z postanovamy KМУ № 799 vid 03.10.2018, № 561 vid 01.07.2020, № 778 vid 28.07.2023, <https://uin.gov.ua/pro-instytut/pravovi-zasady-diyalnosti> [dostęp: 26.04.2024].
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy, Polozhennia pro Ukrainskyi instytut natsionalnoi pam'iaty, z dnia 5 lypnia 2006 roku, Dz.U. nr 927.
- Postanova vid 08.02.2018 „Pro vidznachennia pamiatnykh dat i yuvileiv u 2018 rotsi”, Dz.U. 2287-VIII.
- Postanova vid 12 veresnia 1997 roku N1004-97-p, „Pro Uriadovu komisiiu z vyvchennia diialnosti OUN-UPA”, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1004-97p/ed19970912#Text> [dostęp: 23.04.2024].
- Postanova vid 21.12.2023 „Pro vidznachennia pamiatnykh dat i yuvileiv u 2024 - 2025 rokakh”, Dz.U. nr 3536-XI.
- Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiaty z dnia 31 sichnia 2011 roku, Dz.U. Nr 74, art. 4, poz. 1.
- Proekt Postanovy Verkhovnoi Rady Ukrainy vid 02.04.2015, „Pro vidnovlennia istorychnoi spravedlyvosti shchodo Ukrainskoi Povstanskoj Armii ta zbrojnoho pidpillia Orhanizatsii Ukrainskykh Natsionalistiv”, Dz.U. nr 2518.
- Proekt Zakonu Ukrainy vid 03.04.2015, „Pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiaty uchasykiv borotby za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti”, Dz.U. nr 2538.
- Proekt Zakonu Ukrainy vid 04.02.2014, „Pro zaboronu neonatsystyskoi i neofashystyskoi ideologii”, Dz.U. nr 4082.
- Proekt Zakonu Ukrainy vid 07.04.2015 „Pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiaty bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti”, Dz.U. 2538-1.
- Ukaz Prezydenta Ukrainy „Pro orden Bohdana Khmelnytskoho” z dnia 30 sichnia 2004 roku, Dz. Ust., RN Ukrainy, nr 112.
- Ukaz Prezydenta Ukrainy „Pro prysoiennia S. Banderi zvania Heroia Ukrainy” z dnia 20 sichnia 2010 roku, Dz.U. nr 46/2010.
- Ukaz Prezydenta Ukrainy „Pro vsebichne vyvchennia ta obiektyvne vysvitlennia diialnosti ukrainskoho vyzvolnoho rukhu ta spriannia protsesu natsionalnoho prymerennia”, Dz.U. nr 879/2006, §2 poz. 1.

Ukaz vid 22.01.2019 „Pro vidznachennia derzhavnymy nahorodamy Ukrainy z nahody Dnia Sobornosti Ukrainy”, Dz.U. nr 14.

Verkhovna Rada Ukrainy, Pam’iataiemo Heroiv Nebesnoi Sotni!, <https://www.rada.gov.ua/news/Novyny/189296.html> [dostęp: 1.05.2024].

Vysnovok na proekt Zakonu Ukrainy „Pro vyznannia OUN-UPA voiuuiuchoi storonoiu u Druhii svitovii viini”, nr 1404, vnesenyi narodnymy deputatamy Ukrainy I. Stoikom, R. Tkachem, Ya. Kendziorom. Zaklyuchnyy zvit Misiyi OBSYe/BDIPL zi sposterezhennya za vyboramy, Vybori Prezydenta Ukrayiny 31 zhovtnya, 21 lystopada ta 26 hrudnya 2004 roku.

Zakon Ukrainy vid 09.04.2015 „Pro pravovyi status ta vshanuvannia pamiaty bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti”, Dz.U. nr 314-VIII.

Zvit robochoi hrupy istorykiv pry Uriadovii komisii z vyvchennia diialnosti OUN i UPA, Kyiv 2004.

1.2. Materiały internetowe

BBC News Ukraina, *U pidruchnyku Tabachnyka Bandera – ‘kolobratsionist’*, https://www.bbc.com/ukrainian/ukraine/2010/06/100607_tabachnyk_history_is [dostęp: 26.04.2024].

Brookings, *Ukraine’s Zelenskiy ran on a reform platform – Is he delivering?*, <https://www.brookings.edu/articles/ukraines-zelenskiy-ran-on-a-reform-platform-is-he-delivering> [dostęp: 5.05.2024].

Fond Poroshenko, *Pro Banderu ta Shukhevycha*, https://www.youtube.com/shorts/5tua_7WRPIQ [dostęp: 23.08.2024].

Gazeta.pl, *Kaczyński do Ukraińców: „Z Benderą do Europy nie wejdziecie”. I wiesz czy kolejny „pucz”*, <https://wiadomosci.gazeta.pl/wiadomosci/7,114871,21345537,kaczynski-do-ukraincow-z-bandera-do-europy-nie-wejdziecie.html> [dostęp: 22.08.2024].

Grott B., *Polityka Polska wobec Ukraińców, Ukrainy i ukraińskiego nacjonalizmu*, https://ruj.uj.edu.pl/xmlui/bitstream/handle/item/246893/grott_polityka_polska_wobec_ukraincow_2012.pdf?sequence=1&isAllowed=y [dostęp: 2.05.2024].

Historians, *H. Kasianov, K desiatyletiiu Ukrainskoho Instytutu Natsionalnoi Pamiaty (2006-2016)*, <http://www.historians.in.ua/index.php/en/dyskusiya/1755-georgij-kas-yanov-k-desyatyletiiu-ukrainskog-o-institutu-natsional-noj-pamyati-2006-2016> [dostęp: 17.03.2024].

Hlavkom, *Chy ie Heroiamy Ukrainy Bandera i Shukhevych? Ofis Zelenskoho dav vidpovid*, <https://glavcom.ua/country/society/chi-je-herojami-ukrajini-bandera-i-shukhevich-ofis-zelenskoho-dav-vidpovid-901388.html> [dostęp: 23.04.2024].

Holos EU, *Serhii Arbutov: Leonid Kuchma – protiv Bandery i Shukhevycha*, <https://golos.eu/sergej-arbutov-leonid-kuchma-protiv-bandery-i-shukhevycha/> [dostęp: 20.04.2024].

Internet Encyclopedia of Ukraine, *Khvylovy, Mykola*, <https://www.encyclopediaofukraine.com/display.asp?linkpath=pages%5CK%5CH%5CKhvylovyMykola.htm> [dostęp: 23.03.2024].

KP.UA, *Polyskiy zhurnalyst sprosyv Poroshenko, yak vin stavyt sia do Bandery*, <https://kp.ua/politics/59476-2-polskiy-zhurnalyst-sprosyl-poroshenko-kak-on-otnosytsia-k-bandere>, [dostęp: 3.05.2024].

Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Hryhorovycha Shevchenka, <https://knu.ua/ua/geninf/osobystosti/grushevskiy/> [dostęp: 26.06.2024].

Ministerstvo u spravakh veteraniv Ukrainy, *Pro Yedyniy derzhavnyi reistr veteraniv viiny (YDRVV)*, <https://mva.gov.ua/pro-ediniy-derzhavniy-reestr-veteraniv-viiny-edrvv> [dostęp: 1.05.2024].

- Monitor Wołyński, *W Pawliwce i Łucku uszczono pamięć ofiar Zbrodni Wołyńskiej*, <https://monitorwolyn-ski.com/pl/news/3465-26134> [dostęp: 21.08.2024].
- Natsionalnyi Instytut Stratehichnykh Doslidzhen, *Kontseptualni zasady derzhavnoi polityky pam'iaty. Analitychna zapyska*, <https://niss.gov.ua/doslidzhennya/gumanitarniy-rozvitok/kontseptualni-zasadi-derzhavnoi-politiki-pamyati-analichna> [dostęp: 17.03.2024].
- Ofis Prezydenta Ukrainy, Departament z pytan zvernen hromadian, <https://glavcom.ua/pub/pdf/78/7885/3584.pdf> [dostęp: 6.06.2024].
- PolUkr, „Kult Bandery” w liczbach. Jak odrzucić coś czego nie ma, <http://www.polukr.net/blog/2017/02/30308/> [dostęp: 10.06.2024].
- Prezydent Ukrainy Volodymyr Zelenskiy, *Novorichne pryvitania Prezydenta Ukrainy*, <https://www.president.gov.ua/videos/novorichne-privitannya-prezidenta-ukrayini-1637> [dostęp: 5.05.2024].
- Radio Svoboda, *Partiia rehioniv ne skhvaliue prysvoiennia Banderi vysokoho zvan'nia*, <https://www.radiosvoboda.org/a/1936899.html> [dostęp: 26.04.2024].
- Radio Svoboda, *Rezultaty Natsionalnoho ekzyt-polu 2004: stanom na 23.30 (obrobлено 100% ankiet) Viktor Yushchenko – 54%, Viktor Yanukovich – 43%. Proty obokh – 3%*, <https://www.radiosvoboda.org/a/923422.html> [dostęp: 23.04.2024].
- The Collector, *The Brezhnev Era: Stagnation in the USSR*, <https://www.thecollector.com/brezhnev-era-stagnation-ussr/> [dostęp: 23.03.2024].
- Ukrainska Pravda, *Yatseniuk pro Banderu: tse nashi heroiki*, <https://www.pravda.com.ua/rus/news/2012/11/6/6976794> [dostęp: 23.08.2024].
- Ukrainskyi Interes, *Kravchuk: Banderivtsi bylys za Ukrainu*, https://uain.press/news/kravchuk-banderivtsi-bylys-za-ukrayinu-16986?fbclid=IwAR0xdZR9j9bqV0Nm01aqdf7GkpP4vR516WgKyqedljNcl_bxln3i4ebcQ [dostęp: 20.04.2024].
- Vidomosti Verkhovnoi Rady, *Pro pravovyi status ta vshanuvannia pam'iaty bortsiv za nezalezhnist Ukrainy u XX stolitti*, № 25 2015, <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-19#Text>, „ (dostęp: 1.05.2024).
- Vikna, *Tabachnyk vykynuv z ZNO shche y shistdesyatnykiv i dyzydentiv*, <https://vikna.if.ua/news/category/all/2013/01/25/11712/view>, „Tabachnyk vykynuv z ZNO shche y shistdesyatnykiv i dyzydentiv” [dostęp: 26.04.2024].
- YouTube, Ukrainska Pravda, *Pro istorychni postati, yaki imponuiut ta stavlennia do Stepana Bandery ta pro rol Kravchuka v istorii Ukrainy. Inspektuvannia remontu doroha*, 01:06:00 – 01:13:00, <https://www.youtube.com/watch?v=z2mixZ6E1JQ> [dostęp: 6.05.2024].
- YouTube, *Yushchenko pro Banderu i Shukhevycha*, <https://www.youtube.com/watch?v=u-DoBfraqsW> [dostęp: 23.04.2024].
- Zbruch, V. *Rasevych, Viina i pamiat – vektory istorychnoi polityky v Ukraini*, <https://zbruc.eu/node/48407> [dostęp: 27.03.2024].

2. Literatura naukowa

2.1. Opracowania zwarte

- Bondar V., *Derzhavna polityka istorychnoi pam'iaty v Ukraini 1990-2000-kh rr.: Osnovni tendentsii*, „UDK” 1990/2000, 93/94(477).
- Click B., *W obronie polityki*, Warszawa 2004.

- Collingwood R., *The Idea of History*, Oxford 1994.
- Gill W., Gill N., *Stosunki Polski z Ukrainą w latach 1989–1993*, Toruń 1994.
- Hrytsenko O., *Prezydenty i pamięć. Polityka pamięci prezydentów Ukrainy (1994–2014): pidhruntia, poslan-
nia, realizatsiia, rezultaty*, Kyiv 2017.
- Karpus Z., Klimecki M., *Czas samotności. Ukraina w latach 1914–2022*, Warszawa 2022.
- Koprowski M.A., *Narodziny ukraińskiego nacjonalizmu. Bandera, Szeptycki, OUN*, Poznań 2020.
- Kowacki K., *Filozoficzne i polityczne koncepcje ukraińskiej niepodległości*, Lublin 2022 [rozprawa dok-
torska].
- Kuchma L., *Ukraina – ne Rosiia*, Moskwa 2004.
- Lytvyn V. M., *Ukraina: khronika postupu 2001–2010*, red. V. A. Smolii, «Naukova dumka» 2011.
- Piętka B., *Polska – Ukraina. Polityki historyczne*, Warszawa 2023.
- Portnov A., *Polska i Ukraina: wspólna historia, asymetryczna pamięć*, Berlin–Warszawa 2023.
- Riabczuk M., *Dwie Ukrainy*, Wrocław 2004.
- Stryjek T., *Ukraina przed końcem Historii. Szkice o polityce państw wobec pamięci*, Warszawa 2014.

2.2. Artykuły naukowe

- Abibok J., *Na drodze do stworzenia „narodu Donbasu”. Polityka tożsamości samowwających republik na
wschodzie Ukrainy*, [https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-06-06/polityka-
tozsamosci-samozwanczych-republik-na-wschodzie#_ftn1](https://www.osw.waw.pl/pl/publikacje/komentarze-osw/2018-06-06/polityka-tozsamosci-samozwanczych-republik-na-wschodzie#_ftn1) [dostęp: 26.04.2024].
- Babka V., *Polityka pamięci i pamięć u politytów: Ukraina 2010–2013 rr.*, „INTERMARUM: istoriia, polityka,
kultura” 2015, nr 2.
- Babka V., *Polityka pamięci w Ukraini (2005 – pochatok 2010 rr.): kliuchovi tendentsii*, „Naukovi zapysky”
nr 4(78).
- Baranova O., *Politics of Memory of the Holocaust in the Soviet Union*, [https://www.iwm.at/publications/5-
junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxxiv/politics-of-memory-of-the-holocaust-in-the-soviet-
union](https://www.iwm.at/publications/5-junior-visiting-fellows-conferences/vol-xxxiv/politics-of-memory-of-the-holocaust-in-the-soviet-union) [dostęp: 17.03.2024].
- Chynczewska-Hennel T., *Stereotypy – literatura – polityka. Jan (Iwan) Mazepa w polskim przekazie*, „An-
nales. Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Lublin – Polonia” 2018, Sectio F, t. LXXIII.
- Fedorenko V. L., *Problemy zakonodavchoho zabezpechennia reabilitatsii voiakiv Ukrainskoi povstanskoj
armii, yaki postrazhdaly vid politychnykh represii radianskoj vlady*, „Stratehichni priorytety” 2008, nr 3.
- Haj-Nyżnyk P., *Refleksja nad rolą Symona Petlury i znaczenia sojuszu wojskowo-politycznego Ukrainy z Pol-
ską (1920 r.) we współczesnej ukraińskiej pamięci historycznej*, [w:] *Dziedzictwo Józefa Piłsudskiego
i Symona Petlury. Przeszłość, terażniejszość i przyszłość partnerstwa Polski i Ukrainy*, red. W. Baluk,
J. Makar, M. Doroszko, Lublin 2021.
- Hrynevych V., *Viina za viinu*, „Krytyka” 2012, nr 6.
- Hrytsak Ya., *Istoriia v osobakh: do formuvannia istorychnoi pamiaty v Ukraini 1991–2011*, [w:] *Kultura isto-
rychnoi pamiaty: yevropeyskyi ta ukraïnskyi dosvid*, red. Yu. Shapoval, Kyiv 2013.
- Hrytsak Ya., *Strasti za natsionalizmom: stara istoriia na novyi lad*, Vydavnytstvo Krytyka, Kyiv 2011.
- Ivanenko V., Krivoshein V., *State memory policy in modern Ukraine in the conditions of information war
(2014–2021)*, „History” 2022, t. 2, nr 2.
- Kasianov H., *Natsionalizatsiia istorii ta obraz Inshoho*, [https://krytyka.com/ua/articles/natsionalizatsiya-
istoriyyi-ta-obraz-inshoho](https://krytyka.com/ua/articles/natsionalizatsiya-istoriyyi-ta-obraz-inshoho) [dostęp: 17.03.2024].

- Kasianov H., *Natsionalizatsiia istorii: normatyvna istoriohrafia, kanon ta yikhni supernyky*, [w:] *Ukrainska istoriohrafia na zlami XX i XXI stolit*, red. Zashkilnyak, Lviv 2004.
- Kasianov H., Tolochko O., *Natsionalni istorii ta suchasna istoriohrafia: vyklyky i nebezpeky pry napysanni novoi istorii Ukrainy*, „Ukrainskyi istorychnyi zhurnal” 2012, nr 6.
- Kovalska-Pavelko I., *Voyny pamiaty yak kliuchovyi chynnyk formuvannia derzhavnoi polityky pamiaty v suchasni Ukraini*, „Krakowskie Studia Małopolskie” 2022, nr 3(35).
- Monolatij I., *Myśl polityczna współczesnej Ukrainy: sto lat w poszukiwaniu nowego państwa*, „Wschód Europy” 2015, nr 1(2).
- Mykhalchenko M., *Ukrainska mriia ta natsionalna ideia: heneza, vzaiemodiia*, „Politychnyi menedzhment” 2009, nr 6.
- Riabchuk M., *Potemkinskyi yuvilei, abo shche raz pro amnistiiu, amneziiu ta „spadkoiemnist” postkomunistychnoi vlady v Ukraini*, „Suchasnist” 2004, nr 3.
- Riabczuk M., *Między „Dzikim Zachodem” a WNP: ambiwalentna transformacja Ukrainy*, [w:] *Dziedzictwo kulturowe w XXI wieku. Szanse i wyzwania*, red. M.A. Murzyn, J. Purchla, Kraków 2007.
- Sereda V., *Istorychnyi dyskurs v ofitsiinykh rechakh prezidentiv Ukrainy i Rosii*, „Sotsiologiia: teoriia, metody, marketynh” 2006, nr 3.
- Smolar A., *Ukrainska polityka bezpieczeństwa*, [w:] *Polityka bezpieczeństwa. Polska. Ukraina*, red. T. Horbowski, P. Kosiewskiego, Warszawa 2015.
- Studenna-Skrucka M., *Szkoła patriotyzmu. Edukacja historyczna w Ukrainie i w Polsce po przełomach 2014 i 2015 roku*, [w:] *Kultury historyczne Polski i Ukrainy. O źródłach nieporozumienia między sąsiadami*, red. T. Skryjk, V. Sklokin, Warszawa 2021.
- Szabaciuk A., *Sekurytyzacja dyskursu o przeszłości jako wyzwanie z punktu widzenia stosunków Ukrainy i Polski*, „Instytut Europy Środkowej” 2021.
- Tymkiw J., *Koncepcje polityki zagranicznej i bezpieczeństwa Ukrainy*, [w:] *Ukraina w stosunkach międzynarodowych*, red. M. Pietraś, T. Kapuśniak, Lublin 2007.